

LA BIBLIOTECA DE POBLET AL LLARG DEL TEMPS

pel P. Agustí Altisent

Extractes de la seva «Història de Poblet»

1. La biblioteca del segle XII¹

Al final d'un còdex de Poblet, el que conté els comentaris del Beat de Liébana a l'Apocalipsi hi ha, escrit per la mà d'un monjo de la darrerria del segle XII, el catàleg dels llibres que posseïa el monestir en aquell moment.

Abans de parlar-ne, diguem de primer quelcom sobre el valor dels llibres en els monestirs cistercencs en aquell període.

Quan un abat (com fou en el nostre cas el de Fontfreda) enviava un grup de monjos a fer una nova fundació, aquests monjos s'enduien, del seu monestir al nou, a més de les peces de roba, eines de treball i atuells domèstics que necessitarien d'urgència, els principals llibres indispensables per a la pregària litúrgica, la celebració de la missa, l'observança de la Regla i dels costums cistercencs i la lectura espiritual, tant per a ells, que anaven a fundar la nova comunitat, com per a les primeres vocacions que s'hi agreguessin. Ara bé, els monjos fundadors no podien pas endur-se els manuscrits usats en el seu monestir, car els necessitava la comunitat. Calia que en fessin còpies i que, en marxar cap a la fundació, fossin aquestes còpies les que prenguessin els fundadors, almenys tocant als llibres més imprescindibles.

Al capdavant, aquests manuscrits fonamentals, necessaris per a cada comunitat, eren la còpia exacta del manuscrit-tipus que fou escrit i conservat a Cîteaux i que contenia els llibres fonamentals de la vida cistercenca. Aquests llibres, continguts en l'esmentat manuscrit-tipus, eren: el Breviari, l'Epistolari, l'Evangelari, el Missal, el Col·lectani, el Calendari, la Regla, el Costumari, el Saltiri, el llibre dels Càntics de les matines litúrgiques, l'Himnari, l'Antifonari amb el prefaci de sant Bernat i el Gradual amb el seu prefaci. A més, naturalment, la Bíblia, que, a Cîteaux, sant Esteve Harding havia revisat i corregit críticament, segons els manuscrits que cregué més fidels².

Cada grup de fundadors que sortia de Cîteaux s'enduia, doncs, una còpia exacta de cada un d'aquests llibres, i el mateix passava amb les fundacions fetes pels monestirs filials de Cîteaux. Així, pel fet que tots concordaven amb el manuscrit-tipus, aquests llibres amb els quals els cistercencs realitzaven l'oració coral, pels quals regulaven la seva disciplina regular i els seus costums i en els quals llegien la Paraula de Déu, realitzaven, més que tota altra cosa, la unitat i l'ossada de l'Orde. Naturalment, aquest nucli fonamental de volums era complementat per altres de lliure elecció que cada monestir es podia procurar, ja fos copiant-los

¹ Altisent, *Notes de cultura*, 133-140.

² Guignard, *Les monuments primitifs*, III-XXVI.

gràcies al préstec d'un manuscrit per alguna altra comunitat de la regió, ja fos (especialment a partir del segle XIII) comprant-los fets.

El catàleg de llibres de Poblet que posseïm data, com hem dit, del segle XII, probablement del temps de l'abat Hug (1166-1181). Heus ací el que conté la llista, un cop traduïts i lleugerament explicats els títols llatins dels quals és composta.

De primer hi figura el volum que anomenaven «Història» i que contenia els responsoris i antífones litúrgics, trets de la sèrie ordenada dels llibres bíblics; els cistercencs d'aquell temps empraven aquest text en l'Ofici diví, consecutivament; aquest volum contenia potser també els himnes del mateix Ofici.

El segon llibre del catàleg de Poblet és el del papa sant Gregori el Gran titulat «Comentaris morals al llibre de Job», obra clàssica que no mancava en cap biblioteca monàstica medieval i que era un dels llibres preferits dels monjos d'aquell temps, fonamental en la seva espiritualitat.

Immediatament, el catàleg parla de «dos Breviaris», que eren el que avui anomenaríem més aviat Leccionaris, car no contenien, en aquell temps, més que les lectures i la col·lecta o oració de Matines.

«Llibres dels Profetes» és el títol següent. Aquest manuscrit contenia tots els escrits dels profetes conservats a la Bíblia. A continuació, el catàleg esmenta les «Col·lacions» de Cassià, una altra obra monàstica fonamental. En un monestir de la família benedictina aquest llibre era imprescindible, car la Regla prescriu per a cada dia, després de sopar, una estona de lectura en comú, en veu alta, d'un dels dos reculls clàssics de narracions de les vides dels antics monjos i solitaris del desert: «les Col·lacions [de Cassià] o les Vides dels Pares».

A continuació, el catàleg esmenta una obra de l'abat benedictí Raban Maur, sense dir de quina es tracta. Probablement era un comentari bíblic. Després ve un «Sermonari», és a dir, un recull de sermons dels Sants Pares, probablement ordenats per ser llegits en la litúrgia. Immediatament, el catàleg enumera «dos Antifonaris», llibres de cant litúrgic, el text dels quals havia de concordar amb el corresponent del manuscrit-tipus de Citeaux. Els dos antifonaris de Poblet del segle XII devien incloure també el famós pròleg de sant Bernat, ja que, com hem vist, l'antifonari de Citeaux contenia l'esmentat tractat, on sant Bernat regulava el cant litúrgic dels cistercencs.

«Regula» és el mot llatí que ve després: és la Regla benedictina, la professada pels cistercencs com a cànon fonamental de llur vida. A continuació és catalogat un «Saltiri glossat», és a dir, el text bíblic del llibre dels Salms escrit en un manuscrit al centre dels folis i, pels voltants del text, en els marges deixats expressament, el comentari o glossa d'algun autor eclesiàstic. El volum de Poblet contenia potser l'anomenada glossa ordinària, de Walfrid Estrabó. No ho sabem.

«Dues Epístoles», que és l'anotació immediata, no pot significar altra cosa que dos exemplars manuscrits de totes les lletres apostòliques del Nou Testament: les de sant Pau, sant Joan, sant Pere, sant Jaume i sant Judes. L'«Epistolari» era un altre dels llibres que hi havia a Poblet en aquest moment, i també era previst

com a oficial a Citeaux. Contenia, a més de les epístoles de la missa, totes les altres lectures de la celebració eucarística.

«Dos textos», diu a continuació el catàleg. En la terminologia de l'Edat Mitjana, el «textus» era el text per excel·lència, l'Evangeli, i el llibre així designat era l'evangeliari a utilitzar en la celebració de la missa. Entre les obligacions del sagristà, el Costumari cistercenc assenyalava la de «conservar el *textus*, el missal i els vasos sagrats». L'evangeliari cistercenc contenia també la lletra i la solfa del pregó pasqual o *Exsultet*.

L'«Oficiari», que és catalogat a continuació en el manuscrit de Poblet, és també un llibre de cor, el títol del qual al·ludeix a l'Ofici Diví. En els catàlegs medievals redactats en català, hom l'anomena també «Oficier».

«Dos Col·lectanis». El *Collectaneum* era un altre dels llibres litúrgics fonamentals que, en tots els monestirs cistercencs, havia de reproduir exactament el de Citeaux, i contenia les oracions de la missa, els breus passatges bíblics resats a l'ofici coral anomenats capítules, les pregàries per a l'administració dels sacraments i altres diverses oracions i benediccions. Sembla que aquest llibre anava precedit del calendari de les festes litúrgiques de l'any.

L'«Explicació del Càntic dels Càntics», esmentada de seguida, podia ser qualsevol dels molts comentaris dedicats durant l'Edat Mitjana a aquest llibre bíblic. És impossible, però, de saber qui era l'autor del que tenien a Poblet: tant podia ser Orígenes, com sant Gregori el Gran, Just d'Urgell, sant Bernat, o algun altre.

«Llibres dels Diàlegs», en canvi, és un títol inconfusible: es tracta d'una altra obra del papa sant Gregori, indispensable en un monestir de tradició benedictina, car conté, entre altres, la famosa vida de sant Benet. Una còpia d'aquesta obra era a totes les biblioteques monàstiques. Consta, per exemple, també, en el catàleg de la de Santes Creus del segle XII³.

«Consuetes», diu, després, l'inventari de Poblet. És el Costumari cistercenc, que reproduïa també el llibre equivalent del manuscrit de Citeaux. Contenia detalladament totes les observances monàstiques, les cerimònies i els costums litúrgics a observar, així com l'organització del monestir. Era, doncs; una mena de reglament general.

Són esmentats després dos comentaris al llibre de l'Apocalipsi, un dels quals era, probablement, el de Beat de Liébana, on és escrit el catàleg que estem comentant. Els «dos Himnaris», citats a continuació, volen dir dos volums d'himnes litúrgics: els necessaris per al cant de l'Ofici diví coral. Ve després el «Llibre de la regla pastoral» de sant Gregori. Aquest papa, com podem observar, era un dels autors eclesiàstics més llegits en els monestirs. La seva doctrina mística fou la pauta de tota la mística monàstica, fins molt avançada l'Edat Mitjana. El «Llibre dels sacraments» que és anotat després, devia ser algun comentari medieval, com el d'Hug de Sant Víctor.

³ Domínguez Bordona, *El escritorio*, 16, núm. 32. Hi ha altres coincidències entre ambdós catàlegs, que no esmentem per abreujar.

Vénen, de seguida, «Dos missals» manuscrits, reproducció del Missal de Citeaux, i unes «Epístoles canòniques». Aquest darrer títol designa les lletres apostòliques. Ja n'han sortit dos, abans. Però, en els inventaris medievals no són rares les repeticions, com podem veure pel fet que, en el nostre, reapareix ara un altre «Sermonari», que devia ser de contingut semblant als que abans hem esmentat.

«Cinc Saltiris», diu el catàleg, després. Els Salms, llibre bàsic en l'estructura de l'Ofici Diví, del qual és l'entramat essencial, requeria un estudi detingut per part dels monjos, que acostumaven a aprendre de memòria aquestes pregàries bíbliques, per dir-les més espontàniament. Cinc exemplars no eren, doncs, un excés, per a un monestir, bé que incipient, sobretot si tenim en compte que els Salms, a part llur ús litúrgic, eren un element de base, clàssic, de la meditació monàstica.

«Flors de les sentències, dos exemplars». Aquesta obra duplicada era de les que sovintejaven en aquell temps: un recull de dites espirituals dels sants pares i monjos del desert. El «Florilegi dels Salms», que també consta, devia ser utilíssim per a la meditació dels monjos i per a aprendre de memòria pregàries breus i compendioses per incorporarles vitalment a la jornada, i dir-les durant el treball, per exemple.

El catàleg acaba amb un «Llibre de Salomó», que era el que contenia tots els llibres atribuïts per la Bíblia al rei savi, un «Llibre de diversos sants», que devia ser una mena de «Vides dels Pares» o un recull d'extrets d'aquestes vides, i un parell de volums d'epístoles, en un dels quals hi havia només les de sant Pau.

Així acaba aquest catàleg, que hem comentat una mica detingudament perquè dóna una idea dels fonaments de la lectura, la pregària i la vida monàstica a Poblet, al segle XII.

Sabem, a més, que, cap al 1180, el bisbe d'Oscà Esteve (l'ex-abat Esteve I), donà al monestir cinc manuscrits: un exemplar del «Papias», que era una mena de diccionari o formulari llatí compilat al segle XI, molt conegut i utilitzat llavors; un dels dos llibres de Ricard de Sant Víctor anomenats «Benjamí»; un volum de les obres d'Orígenes (algun dels seus comentaris bíblics, probablement) i un altre manuscrit amb els textos dels dotze profetes menors⁴.

Tot això és el que sabem de la biblioteca de Poblet del segle XII. Ens dóna una suma de poc més de quaranta volums. Poquíssims, si els comparem amb les biblioteques monàstiques actuals menys nodrides. Però molts monestirs incipients d'aquell temps no en tenien pas més. Cal tenir en compte les despeses i feina que demanava produir un llibre: el seu valor econòmic en pells d'ovella i altres materials i, sobretot, el temps necessari per a copiar una obra. Per a un monestir que començava, amb jornades plenes de treball material en l'agricultura i amb els edificis en construcció, aquesta biblioteca reduïda, però composta de les obres bàsiques, ens parla d'una comunitat fonamentada en una tradició monacal sòlida. Les obres que hem trobat a Poblet són, totes, textos bíblics, obres litúrgiques i ascètiques, llibres que reglamentaven la vida benedictina i cistercenca,

⁴ Cartulari, 92, doc. 158.

comentaris a la Bíblia gràcies a l'obsequi d'un antic abat, una obra per a ajudar a la bona redacció llatina.

2. L'«armarium». Els llibres encadenats

On eren guardats aquests llibres, a Poblet, al segle XII? Altrament dit: on era la biblioteca? No era, en realitat, una sala; ni calia que ho fos, donada la poca quantitat de volums que acabem de veure. Era un simple armari: l'*armarium*, en deien justament; uns prestatges encaixats en un pany de paret. La cura en corresponia al cantor.

L'armari dels llibres, en els monestirs cistercencs, era situat (i a Poblet s'hi veu encara) al claustre, tocant a una de les portes de l'església. Aquesta situació s'explica perquè molts dels volums servien per a la litúrgia i per a la lectura en veu alta, dita «de col·lació», que feien al claustre. Aquell, doncs, era el lloc més adequat. Posteriorment, quan els volums anaren augmentant en nombre, calgué dedicar a biblioteca sales especials. Aleshores, a la majoria de monestirs cistercencs, l'*armarium*, si era una mica gran, fou transformat en capella de devoció.

A Poblet, des que fou bastit el mur de l'església que dóna al claustre i el primer tram del de la sala capitular (que foren els primers a ser edificats), degué funcionar l'*armarium* al seu lloc clàssic. Al segle XV encara era usat per als llibres. Molt tardanament fou convertit en capella de Sant Jeroni.

A part dels que hi havia a l'*armarium*, al claustre de Poblet hi hagué també llibres encadenats, d'acord amb el costum de l'Edat Mitjana. En alguns monestirs i catedrals, els tenien en pupitres, de manera que la cadena subjectava, per un extrem, la coberta del llibre, i per l'altre anava agafada a una barra de ferro que recorria, de cap a cap, el pupitre, i en la qual se subjectaven els diversos volums que, d'aquesta manera, hom podia llegir sense treure'ls del lloc. Els pupitres acostumaven a ser llargs i tenien els corresponents bancs, per a seure-hi diversos lectors a la vegada. Als claustres de Citeaux i de Claravall hi havia pupitres de fusta amb llibres encadenats, i, a Claravall, subsistien encara al segle XVIII⁵. Els monjos podien anar-hi a llegir, car la lectura era una de les finalitats de les galeries dels claustres. A Poblet, així que foren utilitzades les galeries meridional i occidental, hi degué haver llibres encadenats. Però no sabem si eren col·locats en pupitres. Probablement, els volums, subjectats per les cadenes a uns claus clavats al mur (que encara s'hi veuen), descansaven sobre els bancs, encara existents. Al segle XVI continuava havent-hi llibres encadenats als murs del claustre de Poblet⁶.

3. Llibres al segle XIII

Tenim referència d'alguns llibres d'aquesta època, gràcies a alguns documents⁷. El primer és el testament de Guillem Botet, un jurista lleidatà. En aquest document, del 1231, després de fer diverses deixes, Botet mana que

⁵ Clarck, *The care of books*, 97-100.

⁶ Cock, *Relación del viaje hecho por Felipe II*, 112; *Correspondencia de Felipe IV*, 189.

⁷ Valls i Taberner, *Documentos de cultura*. El doc. III no és de 1232, sinó de 1332.

tots els seus llibres, que devien ser molts, siguin venuts i que, del que en treguin, hom en faci escriure o comprar llibres de doctrina sagrada (*libri de divinitate*) a honor de Déu i per a utilitat de Poblet.

Com que els llibres eren un tresor preuat, qui feia el préstec d'un manuscrit acostumava a fer-ne estendre un document notarial. Gràcies a això sabem, per exemple, que un capellà de Tamarit, el 1232, tenia rebuts en préstec del monestir uns llibres que havien estat d'un oncle seu, Arnau Pons (un clergue que els devia haver llegats a Poblet). Es tracta d'un Saltiri glossat semblant al que hem vist que hi havia al monestir al segle XII. Les *Distinctiones Abelardi*, és a dir, un llibre d'Abelard, el famós teòleg i filòsof adversari de sant Bernat, i les *Homilias Odonis*. El capellà de Tamarit prometé que, a la seva mort o quan entrés a l'Orde, els llibres tornarien a Poblet. El document fou redactat per fra Bernat Torró.

Del 1237 és un altre document, força curiós, també escrit per fra Torró. Fa referència a l'expulsió de dos novicis: Pere de Puig i Bernat Carbonell, de Valls. Els interessats confessen haver estat expulsats del monestir amb justícia, a causa del furt d'uns llibres (fet no infreqüent a l'Edat Mitjana), avaluats en cent morabetins. Es tractava d'un llibre de lleis (és a dir, de Dret eclesiàstic), unes Decretals, un Saltiri, un exemplar de la *Regula Pastoralis* de sant Gregori i altres coses, com papers, una cogulla i un escapulari. Els ex-novicis juren que no faran cap reclamació al monestir, perquè no hi tenen dret. L'escrivà del document es preocupà, en redactar-lo, que això quedés ben clar. Quant als llibres i a les altres coses robades, hom no diu què n'havien fet. Suposem, però, que, si més no el principal, els monjos ho van recobrar.

Tenim una altra notícia relativa a llibres, del 1242, pel fet que l'abat Vidal d'Alguaire va deixar en préstec a Bernat d'Ananyà, canonge de Lleida, mentre visqués, un manuscrit de les Decretals. Si el llibre es perdia, el canonge restava obligat a tornar a Poblet trenta morabetins d'or, i, en garantia, obligava tots els seus béns. Al document, redactat per un escrivà seglar, signà de testimoni un monjo del monestir que no és cap dels escrivans de començament de segle, malgrat que es diu també Pere i signa *Petrus, scriba Populeti* («Pere, escrivà de Poblet»).

Tenim notícia encara d'un altre llibre de Dret, deixat a un clergue de Tàrrrega, segons un document del 1297: l'abat Guillem d'Estanyol i fra Andreu, prior, li prestaren, en efecte, en aquella data, un exemplar del *Digestum vetus*. El clergue targarí prometé de tornar-los-el així que l'hi reclamessin⁸.

Resumint, constatem que diverses d'aquestes dades del segle XIII ens donen notícia insistent de l'existència, al monestir, d'un tipus de llibres que no constava al segle XII, els relatius al Dret eclesiàstic. Cal relacionar aquest fet amb el renaixement dels estudis del Dret romà a Europa.

Quant a dades sobre les tendències espirituals, en aquest període, només tenim les que ens subministra un sol testimoni: un manuscrit copiat al segle XV,

⁸ Altisent, *Notes de cultura*, 143-144.

conservat a San Isidoro de Lleó, que conté, entre altres coses, un florilegi pre-redit d'un pròleg adreçat a un abat de Poblet. L'abat al qual és dedicat el florilegi es deia, segons el manuscrit, Berenguer: *Be<rengario>, dicto abbati Populeti* («Berenguer [de Castellots], anomenat abat de Poblet», segons una manera d'expressar el títol abacial propi d'aquell temps). L'autor del recull es presenta a si mateix com «Ramon de Comenge, humil monjo de Poblet» (*Reymundus de Comenge, monachus humilis Populeti*), i sembla ser documentat a la segona meitat del segle XIII. El florilegi en qüestió és un recull d'«exemples». És a dir, pertany al gènere que, amb el nom de «Parabolaris», fou practicat sovint pels cistercencs des de llurs primeres generacions. Fra Ramon de Comenge el féu per al servei no sols dels monjos sinó també dels predicadors. Els exemples són trets de Jacques de Vitry († 1262) i de les *Vitae Patrum*, i prop de la meitat de les citacions (*auctoritates*) són de sant Bernat. L'autor es mostra molt partidari dels estudis i, quant a ascètica, insisteix en l'obediència. El fet que fra Ramon de Comenge hagi tret els seus exemples de Jacques de Vitry fa pensar que potser havia estudiat a París. En tot cas, estava molt al corrent de les novetats intel·lectuals de l'època. El florilegi (una despulla del naufragi dels manuscrits de Poblet, que foren perduts en la seva quasi totalitat) és una mostra de l'espiritualitat del monestir al segle XIII⁹.

4. Notícies relatives a llibres en el segle XIV

A part el que hem dit i el que direm en el següent epígraf, només han restat documentades dues altres notícies relatives a llibres de Poblet d'aquest període. Una és el donatiu fet per Jaume III de Mallorca, el qual, en enviar el 1341 els seus ambaixadors a Pere el Cerimoniós, que es trobava a Poblet, féu dur en obsequi a la comunitat quaranta grossos volums, a part altres donatius, bo i encomanant als monjos que preguessin pels seus avantpassats¹⁰.

Una carta de Pere el Cerimoniós als abats de Poblet i de Santes Creus de l'any següent (1342), expressa la devoció que el rei sent per l'Orde i demana a l'abat Copons i al seu col·lega un Breviari cistercenc, que contingui tot el Saltiri, perquè vol resar les hores de l'Ofici Diví segons el ritu de l'Orde. El Breviari ha de ser complet, i ha d'haver-hi, diu el rei, un quintern en blanc, perquè hi pugui fer escriure les lletanies i altres pregàries particulars de devoció¹¹. Sens dubte, els dos abats accediren al desig reial i van fer l'obsequi dels Breviaris que els eren demanats. Semblantment degueren ser tramesos per Poblet a la cort un Epistolari i un Evangeliari que el rei demanà a l'abat Copons el 1347, per a la capella reial¹².

5. La còpia de la Crònica de Jaume I

Hem de tractar ara, amb un cert deteniment, d'una qüestió molt important per a la historiografia catalana i que tingué relació amb el monestir. Es tracta de la còpia en català de la Crònica de Jaume I.

⁹ Leclercq, *Un florilège*; Batlle, *Die «Adhortationes»*, 246-247. L'abat és ben bé Castellots (poblat desaparegut al terme de la Floresta [les Garrigues]), no Castellet.

¹⁰ Finestres, *Historia*, III, 148.

¹¹ Rius Serra, *Més documents*, 256-257, doc. LXV.

¹² Rubió, *Documents*, II, 80-81, doc. 81.

Martí de Riquer ha escrit que «la llengua catalana és l'única en la qual dos reis han escrit llurs pròpies memòries». Efectivament, Jaume el Conqueridor i Pere el Cerimoniós ens han llegat no pas una història del temps passat com Afons X de Castella, sinó «llurs memòries personals (...), i llurs cròniques ens permeten d'acostar-nos a aquestes dues grans personalitats (...) amb una proximitat que (...) no ens és llegut per a cap altre rei de l'Edat Mitjana»¹³.

Doncs bé, a la primera d'aquestes dues grans obres narratives de les gestes de dos grans reis, és vinculat històricament Poblet per un fet esdevingut en temps de l'abat Copons, i és que aquest abat va fer copiar la Crònica del rei Jaume, o *Libre dels Feyts*, i que el manuscrit fet a Poblet per manament de l'abat és el més antic conservat amb el text català i el més important de la Crònica en la nostra llengua. En aquest manuscrit, conservat avui a la Biblioteca Universitària de Barcelona amb l'eloqüent signatura de Manuscrit número 1¹⁴, hi ha, al darrer foli, el següent colofó: «Aquest libre féu escriure l'onrat Ponç de Copons, per la gràcia de Déu abbat de l'onrat monestir de Sancta Maria de Poblet, en lo qual monestir jau lo molt alt senyor rei En Jacme, aqueyl de què aquest libre parla dels feyts que féu e li esdevingueren en la sua vida; e fo escrit en lo dit monestir de Poblet, de la mà d'En Celestí Destorrents, e fo acabat lo dia de Sent Lambert, a 17 dies del mes de setembre, en l'any 1343». Fou a Poblet mateix, doncs, on l'abat Copons va fer copiar, d'un original avui perdut, la Crònica del rei Jaume. El manuscrit que en resultà, acabat l'any 1343 en una data cistercenca (el dia de Sant Lambert comença tradicionalment, a l'orde, un tricenari per als difunts), és un preciós còdex, il·lustrat amb onze inicials històriques i orles, i amb una magnífica miniatura. Al manuscrit hi havia, primitivament, una altra miniatura, avui malauradament perduda, però reproduïda en una còpia feta l'any 1619. Segons els especialistes, el manuscrit de Poblet és el millor que tenim del *Libre dels Feyts* en català, i això no sols per la bellesa de les seves il·lustracions, sinó per la fidelitat del seu text. Quant a antiguitat, només li és anterior una redacció llatina feta el 1313 per fra Pere Marsili, dominicà, per ordre de Jaume II. Però el text català del manuscrit de Poblet no sembla ser una traducció del llatí de Marsili, sinó, bé que tots dos relaten en essència el mateix i d'una manera semblant, un text independent¹⁵.

Com va ser que l'abat Copons fes escriure aquest luxós i fidel exemplar? D'on en va treure el text i amb quina finalitat? Una carta de Pere el Cerimoniós data l'onze de setembre de 1343 (és a dir, sis dies abans de l'acabament del manuscrit) ens ofereix algunes dades, bé que ens deixa en certa ambigüitat. El rei escriu, en efecte, a l'abat i li recorda el desig d'aquest darrer de fer copiar, en un llibre en pergamí, les gestes del rei Jaume tal com estaven escrites en un altre manuscrit en paper pertanyent al rei. Pere el Cerimoniós diu a l'abat Copons que faci acabar tot seguit, si no ho està, la còpia i li trameti pel mateix portador de la carta el manuscrit en pergamí. Aquesta lletra té alguna frase obscura, pels sobreentesos que conté. El rei fa referència textualment al *librum*

¹³ Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, I, 394. Vegeu també tot el que diu la Crònica de Jaume I.

¹⁴ Soldevila, *La Crònica de Jaume I*; Bohigas, *La ilustración y decoración*, 109-111. Hom ha fet darrerament del manuscrit una magnífica edició facsímil, amb una introducció de Martí de Riquer i una descripció per Rosalia Guilleumas. Cf. a la Bibliografia, *Libre dels Feyts*.

¹⁵ Miquel Rosell, *Inventario general*, 1-3 i 77-78; Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, I, 401.

pergameneum quem, ut nobis dixistis, ad opus vestri rescribi facere debebatis et sumi ex quodam alio papireo libro nostro, facto super gestis dive recordationis domini Jacobi Regis Aragonum abavi nostri («el llibre en pergamí que, segons ens van dir, volíeu fer copiar per al vostre ús, traient-lo d'un altre Llibre en paper, nostre, que tracta de les gestes del nostre avantpassat d'alta memòria el senyor En Jaume, rei d'Aragó») ¹⁶. L'expressió *ad opus vestri* sembla significar: «que vós necessiteu», o, «per al vostre ús», i, per tant, el manuscrit de 1343 fou fet per a la biblioteca de Poblet. Però el rei no demana el de paper reial, sinó el de pergamí que l'abat feia copiar. Fou per al rei que l'abat feia fer el luxós exemplar? La carta no ho diu. I, potser, en el cas que hagués estat destinat a l'arxiu reial, hi hauria hagut les armes del rei, que no s'hi troben. Més aviat ens decantaríem a pensar, sense voler deixar resolta la qüestió, que, el manuscrit, el volia l'abat Copons per a ell mateix o que anava destinat a la biblioteca reial que havia de ser dipositada a Poblet. El prototipus en paper, que el rei designa com a seu, podia trobar-se ja a Poblet, car la lletra no diu pas que el rei l'hagi deixat expressament en aquella ocasió. Com veurem en tractar de la biblioteca reial, en la hipòtesi que el manuscrit en pergamí hi anés destinat, no seria l'única vegada que el rei voldria que l'exemplar guardat a Poblet fos en pergamí i no en paper. Hi ha el cas d'un exemplar de Pau Orosi que era en paper i el rei manà a l'abat que el fes copiar en pergamí.

Però és possible que l'abat volgués simplement per a ell mateix, prescindint de la biblioteca reial a dipositar al monestir (el projecte de la qual sembla ser, com veurem, posterior), el bell exemplar. La lletra del monarca, en efecte, no diu que el manuscrit li pertanyi. Només el demana. No sabem per què. Potser simplement el volia veure per tal d'admirar-lo o, potser, per fer-lo il·luminar per al monestir, car, com és sabut, aquesta feina era posterior a la d'escriure els còdexs. De fet, la frase *ad opus vestri* de la carta reial, que hem traduït per «per al vostre ús», és obscura en el seu context i susceptible d'altres interpretacions.

Resten pendents de resposta, encara, més preguntes, en aquest afer: Qui era Celestí Destorrents, el copista, que féu la seva feina a Poblet mateix? Restà a Poblet el manuscrit en paper de la Crònica que el rei havia prestat a l'abat i que en la carta no reclama? Tornà el rei a l'abat l'exemplar en pergamí? A la primera d'aquestes preguntes, el més simplista seria de respondre, com s'escapà de dir, tot passant, a Ferran Soldevila (potser seguint el que escriví el pare Morgades), que Celestí Destorrents era un monjo de Poblet. Però, mentre no se'ns demostrí el contrari, nosaltres no ho creiem així, perquè, malgrat la festa cistercenca que posà com a data de l'acabament del manuscrit (que li pogué ser suggerida per l'abat o per les cerimònies litúrgiques especials que presencià aquell dia), si Destorrents hagués estat un monjo ho hauria fet constar en el colofó, com féu constar el caràcter abacial de Ponç de Copons i altres detalls. Si més no, hauria fet precedir el seu nom del mot «fra», cosa que no va fer. Igualment, s'hauria referit a l'abat i al monestir d'una altra manera; en la seva frase s'hauria traslluït no pas el respecte a la personalitat pública de l'abat, sinó la seva condició de superior religiós i de pare. D'altra banda, no

¹⁶ Rubió, *La Crònica*, 352-353 i 356-357 i *Documents*, I, 128, doc. 118. Cf. Rubió, *Nous documents*, 11.

hem trobat el nom de Celestí Destorrents entre els noms de monjos que figuren en els documents de Poblet d'aquesta època. Per totes aquestes raons, creiem, per ara, que Celestí Destorrents era un seglar, copista professional, potser un membre no identificat de la família barcelonina d'aquest mateix cognom. Els abats dels grans monestirs tenien, com sabem per documents relatius a d'altres monestirs (com per exemple Sant Cugat), copistes i il·luminadors distingits, hàbils artistes, els quals contractaven en els casos de compromís, és a dir, quan havien de fer algun llibre luxós.

Què va ser del prototipus del manuscrit del 1343, és a dir, de l'original en paper de la Crònica, del qual fou tret la famosa i bella còpia? La lletra reial, ja ho hem dit, no el reclama, només parla de la còpia en pergamí, com si, al rei, només li interessés aquesta: *ad nos librum pergameneum supradictum protinus per latorem presencium transmittatis* («envieu-nos, pel portador de les presents, l'esmentat llibre en pergamí, immediatament»). El manuscrit, en paper, menys bell però més antic, restà, doncs, a Poblet?¹⁷. Així ho ha afirmat una tradició històrica que no podem deixar d'examinar.

Pere Serra i Postius¹⁸, l'erudit comerciant barceloní, en el seu llibre *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechas en el Principado de Cataluña*, editat l'any 1726, i en el qual, malgrat que el títol no ho faci sospitar, recollí tantes dades històriques interessants, fa referència a una Història de Poblet manuscrita, avui perduda, però que ell veié, obra del monjo i després abat de Poblet fra Baltasar Sayol, acabada l'any 1694 i titulada *Grandezas del Real Monasterio de Poblet o Historia de les grandezas de Poblet*. Serra i Postius, que llegí aquest manuscrit i fins i tot el copià, diu que el pare Sayol hi explicava que Pere de Marca (el personatge francès que, com és sabut, fou en missió a Catalunya del 1644 al 1651 i morí arquebisbe de París el 1662) va visitar Poblet i s'endugué del monestir, a França, «la preciosíssima historia del serenísimo señor don Jaime el Conquistador, rey de Aragón y conde de Barcelona y que era el original escrito de su real mano». Aquesta frase no sabem si és tret textualment del manuscrit del pare Sayol o si només expressa l'essencial del que el pare Sayol explicava relativament a aquest fet. Sigui com sigui, podem relacionar aquesta notícia amb la carta de Pere el Cerimoniós del 1343 i amb el manuscrit en paper que fou copiat a Poblet, deixant de banda, naturalment, com a fantasiosa, l'afirmació que el llibre era escrit de mà del rei¹⁹. Però, llevat d'això, la notícia recollida per Serra i Postius que Pere de Marca (que sabem que s'endugué de Catalunya força manuscrits i documents) s'emportà de Poblet un manuscrit de la Crònica del Conqueridor, presenta força probabilitats, car és fonamentada en el que deia el pare Sayol el 1694, és a dir, només 43 anys després, com a màxim, del fet, i, per tant, en una data en la qual podia haver-hi a Poblet monjos que n'haguessin estat testimonis presencials.

Que a Poblet era conservat un manuscrit de les gestes del rei Jaume i que se l'endugué Pere de Marca, era encara una tradició vivent a Poblet en temps del

¹⁷ On potser ja era abans.

¹⁸ Serra y Postius, *Prodigios y finezas*, 290-294; 317-318; 325-331.

¹⁹ Afirmació fonamentada potser en el fet que el narrador, a la Crònica catalana, s'expressa en primera persona, a diferència de la de Marsili que és escrita en tercera.

pare Jaume Fortuny (que vestí l'hàbit el 1690), el qual, en un dels seus quaderns, anotà, en descriure el claustre: «En el lienzo de la pared del claustro de monjes, que es el que està junto a la iglesia, està la librería para los monjes estudiar, y hay un armario para tener los libros que se leen en el refectorio. En esta librería estaban las obras que con sus propias manos escribió el señor rey Don Jaime I, dicho el Conquistador, escribiendo los sucesos de las guerras, batallas y victorias, pero hoy no las tiene Poblet por habérselas llevado o quitado Monsiour de Marca, en tiempo que Cataluña estaba gobernada por Francia en el año 1640»²⁰.

Ara bé, si Marca s'endugué un manuscrit de la Crònica de Jaume I, revestit de la llegenda de ser autògraf del rei, sembla que devia tractar-se de l'original del copiat el 1343, original esmentat per Pere el Cerimoniós en la lletra que hem citat.

Tot consisteix, doncs, a saber si els pares Sayol i Fortuny recolliren una tradició històrica o simplement una fantasia. Però, sobre la tradició de la conservació a Poblet del manuscrit prototipus del de 1343, no hi ha solament el testimoni d'aquests dos monjos. Ja molt abans que ells, l'any 1619, Jaume Ferrer, que copià el manuscrit del 1343 (aleshores propietat de Joaquim- Llàtzer Bolet, el qual l'havia heretat del seu pare, Pere-Pau Bolet), escriví en la seva còpia, (destinada al sacerdot de Barcelona Jaume-Ramon Vila) que Pere-Pau Bolet li havia assegurat que el manuscrit del 1343 era tret d'un altre que, fet per mà del rei Jaume, era conservat aleshores (a la darrereria del segle XVI o començament del XVII, per tant) a Poblet («que està recòndit en lo Monestir de Sancta Maria de Poblet»). La còpia del 1619, avui conservada també a la Biblioteca Universitària de Barcelona²¹, atesta, doncs, la convicció dels erudits barcelonins de prop del 1600, i potser fou la nota de Jaume Ferrer que acabem de copiar el que donà lloc a la divulgació general de la notícia, que no pot ser menyspreada.

En temps de Serra i Postius²² hi havia també en el manuscrit del 1343 un títol que l'erudit comerciant copià, i que deia: «Història del rey don Jaume de Aragón, primer de aquest nom, cognominat lo Conquistador, composta per lo mateix rey, que la escrigué de sa pròpia mà. Està son original recòndit en lo Monestir de Santa Maria de Poblet, del Orde Cisterciense, de el qual se és copiat aquest exemplar en lo mateix monestir, situat en aquest Principat de Catalunya, en lo any al fi del present llibre curiosament per lo copista notat». Més avall d'aquest títol (continua Serra i Postius) hi havia escrit: «Ex Bibliotheca Doctoris Iose. Hieron. Besora». Títol i ex-libris han desaparegut del còdex de 1343, la qual cosa ens fa impossible de datar-ne la lletra. Podria ser, però, que el primer es fonamentés en el que deia la còpia del 1619, que posseï també el doctor Besora, així com posseïa la del 1343. Però com que Serra i Postius diu d'aquesta inscripció posada al còdex del 1343: «el título que tiene es moderno, según se ve en la letra, el estilo y el nombre», i ell treballà en el seu llibre *Pro-*

²⁰ Guitert, *Col·lecció de Manuscrits*, IV, 37. Serra i Postius suposa que el manuscrit passà a la biblioteca reial de França, però les recerques que hem fet per localitzar-lo a la Bibliothèque Nationale de París i al fons de Marca han resultat, per ara, infructuoses.

²¹ Ms. núm. 69. Vegeu referències de les notes 51 i 54 i Villanueva, *Viage*, XVIII, 258.

²² Serra y Postius, *Prodigios y finezas*, 329-330.

digios y finezas, imprès el 1726, «de cerca de treinta años a esta parte»²³, podem conjecturar amb gran seguretat que la inscripció desapareguda era, tot al més tard, de l'any 1700, però que és possible també que fos del segle XVII, car el canonge Besora va morir el 1664 i els seus llibres anaren a parar al convent de Sant Josep del Carme, de Barcelona, segons havia ordenat testamentàriament el 1654.

La tradició de la conservació a Poblet del manuscrit prototipus persistia encara a mitjan segle XIX, quan el pare Jaime Villanueva visità el convent dels carmelitans de Barcelona i el monestir de Poblet. De la seva visita a Poblet escriví: «Tampoco pude hallar quien me diera razón del paradero de la Crónica lemosina del rey don Jaime I de Aragón, escrita por él mismo, cuyo original es voz común que quedó depositado en este monasterio». La creença era tan forta que, diu Villanueva, havia ocasionat una diligència prop de l'ambaixador d'Espanya a París Nicolás de Azara. Però el pare Villanueva salta vivament en contra de la tradició i considera calumniosa l'afirmació que sostenia que Pere de Marca, personatge pel qual ell té un gran respecte, s'endugué el manuscrit. L'erudit viatger del segle passat desconegué, però, la carta de Pere el Cerimoniós de 1343 i, a més, no tan sols nega l'existència del manuscrit prototípic a Poblet, sinó que diu que «acaso» no hi havia enlloc «ni otro ejemplar de quien sea esta copia»²⁴.

Ara bé, nosaltres, que coneixem la lletra del rei a l'abat, sabem que el manuscrit del 1343 era efectivament una còpia. Sabem, així mateix, que el prototipus era a Poblet, almenys (si no abans) des que fou començat a copiar. Ignorem quant a dades medievals, si hi restà després, però estem assabentats que Pere el Cerimoniós no el reclamà quan demanà a l'abat l'exemplar en pergamí. Amb tot això, i amb l'existència de la tradició que, des de la darrerria del segle XVI, diu que l'original era conservat al monestir i que, des de finals del XVII, explica que se l'endugué Pere de Marca (la qual cosa dóna satisfacció al fet que Villanueva no el trobés), podem donar com a probable (bé que no ho gosem afirmar com a cert) que el manuscrit del qual fou copiat el de 1343, si no era abans a Poblet, hi restà després, i que efectivament fou Pere de Marca qui se l'endugué. El fet que avui en dia hagi desaparegut dels fons conservats a França procedents d'aquest personatge no pot ser adduït, naturalment, com una prova en contra de l'antiga existència a Poblet d'aquest original; ni tampoc demostra, és clar, que Marca no se l'hagués endut.

Resta, de tot aquest afer, una doble vinculació amb Poblet. El manuscrit més antic conservat en català de la Crònica de Jaume I fou copiat al monestir, per ordre de l'abat Copons, home de gust i amant de l'art i de la història pàtria. El llibre era probablement destinat al monestir, potser com a dipòsit reial, però el rei el va demanar a l'abat. L'hi va tornar? És probable que no. A l'inventari dels llibres del rei Martí, no hi consta cap exemplar del text català de la Crònica, però sabem que la biblioteca reial era, en aquella època, patrimoni particular dels reis. De fet, per exemple, la llibreria del rei Martí passà a la vídua, i els

²³ Serra y Postius, *Prodigios y finezas*, 406.

²⁴ Villanueva, *Viage*, XVIII, 255-259.

llibres es degueren vendre a l'encant. Alguns potser passaren al Marquès de Santillana, com per exemple les obres del Mestre Heredia que foren de Joan I²⁵.

El còdex de la Crònica de Jaume I fet a Poblet el 1343, sense haver estat destinat (potser) al rei i sense haver tornat al monestir, podia haver sortit de l'arxiu reial per causes i camins que ignorem. El 1619, era de Joaquim-Llàtzer Bolet, que l'havia heretat del seu pare, Pere-Pau Bolet. Més tard, passà a la biblioteca de Josep Jeroni Besora, fill de Barcelona i canonge de Lleida, el qual el llegà als carmelitans de Sant Josep de Barcelona, Per les lleis de desamortització, el manuscrit fet copiar per l'abat Copons anà a parar, amb tots els llibres dels carmelitans barcelonins, a la Biblioteca Provincial, avui Universitària, de l'esmentada ciutat.

Hi ha diversos punts obscurs en aquesta història. No podem aclarir-los. Resti com a hipotètic el que no podem afirmar amb certesa (per exemple, que el manuscrit del 1343 fos destinat a Poblet mateix i que l'original restà al monestir i Pere de Marca se l'endugué). Deixem flotar en les boires del passat el que ens és desconegut. Potser un dia alguna nova troballa ens donarà més clariïcs.

6. «La libreria del rey en Pere III»

Pere el Cerimoniós tingué el neguit de posar de relleu la importància del seu ofici de rei, com un mitjà d'enfortir la seva autoritat, al servei de l'eficàcia política. Fou per això que posseí un sentit agut de la seva pròpia glòria i la de la seva dinastia, sentiment que orientà diverses de les seves realitzacions²⁶.

Una de les armes polítiques del rei, relacionada amb la grandesa pròpia i la dels seus avantpassats, fou la història²⁷. Pere el Cerimoniós llegí, amb curiositat apassionada, els llibres que narraven els fets dels seus antecessors, especialment la Crònica del seu gran rebesavi Jaume I, el qual tant admirava, i s'interessà vivament, també, per les gestes dels herois dels pobles pròxims i llunyans, com Castella, França, Hongria, Dàcia i Noruega²⁸.

La voluntat d'enaltiment de la dinastia la manifestà el rei en les dinou estàtues que féu cisellar per al seu palau de Barcelona i en l'elevació de Poblet a la categoria de panteó de la nissaga amb l'obra dels sepulcres de l'església major, obra tan adeleradament sentida pel monarca. Aquests sepulcres havien de tenir un complement, relacionat amb la passió del rei per la història: calia que el qui admirés les tombes de Poblet pogués llegir les gestes dels reis allí enterrats i les dels herois de la història del món, en els llibres que les narressin. Per això, va concebre el projecte de fer de Poblet una mena de biblioteca pública oficial dels seus llibres històrics²⁹.

²⁵ Comunicació deguda a l'amabilitat del Dr. Jordi Rubió i Balaguer.

²⁶ Gubern, *Epistolari*, I, 24-31.

²⁷ Gubern, *Epistolari*, I, 25-26.

²⁸ Rubió, *Significació*, 52-53.

²⁹ El Dr. Jordi Rubió ha tingut l'amabilitat de deixar-nos llegir un important estudi seu inèdit, sobre aquest tema.

Els primers documents que si no ens parlen explícitament d'aquest propòsit global ens el mostren en forma incipient, són de mitjan 1359. D'aquest any, el 18 de juny, és la carta que el rei adreçà a l'abat Eixamús, des de Barcelona³⁰, en la qual li comunicava que, per mitjà de fra Francesc Albinyana, monjo de Poblet, enviava al monestir un exemplar català, en pergamí, de les Cròniques dels reis d'Aragó e comtes de Barchinona, que abraçaven fins al moment «que nós començam a regnar». Aquest volum, el rei l'envià a Poblet «per tal que aquelles Cròniques pugan ésser trobades, e d'ací avant memòria'n sia ahuda», per la qual cosa pregava a l'abat que les posés «en la libreria del vostre monastir, per manera que sien conservades». L'obra era un recull d'escrits històrics anteriors i de diversos materials. La redacció n'havia estat impulsada pel rei amb la intenció «de fer una compilació històrica oficial, per l'estil de les cròniques de Saint-Denis a França, o d'Alfons X, a Castella»³¹. El fet que n'enviés un exemplar a Poblet el 1359 respon al desig indicat que el llibre fos conservat a la biblioteca dels monjos, de tal manera que les Cròniques poguessin ser llegides aleshores i sempre, en el manuscrit de Poblet, i així hom tingués perenne memòria dels fets que s'hi narraven. En la carta, el rei deia també que enviava a l'abat «lo testament nostre, per nós ara novellament fet», el qual li pregava que posés «en loch segur».

Unes setmanes abans, el 24 de maig del mateix any, havia fet una altra tramesa al monestir, que, alhora que ens revela una visió històrica més vasta, ens confirma en les seves motivacions³². Era la d'un volum en pergamí, encobertat de vermell, contenint les *Cronicas Gotorum et rationes dissensionis per quas destruccio Hispaniarum per agarenos facta fuit i les Coronicas Regum Hispaniarum super hiis que postea per eosdem gesta fuerunt*, és a dir, una crònica llatina relativa als reis visigots i a la caiguda d'Espanya en poder dels musulmans, i una altra explicativa de les gestes dels primers reis de la Reconquesta; semblen ser obra de l'arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada. Diu el rei que tramet el volum a Poblet *ut de contentis in eo haberi seu reperiri valeat memoriam in futurum*, és a dir, «a fi que del seu contingut en pugui ser servada memòria en el futur».

El caràcter d'aquest volum, el fet d'enviar-lo, i la intenció manifestada explícitament pel rei, ens mostren que ja treballava l'ànim del monarca, per aquell temps, la idea de fer del monestir el custodi d'una biblioteca històrica que, tot i ultrapassar en contingut l'àmbit dels regnes de la seva corona, servís d'ensenyament per als seus súbdits en els temps futurs, de cara a la formació i enaltiment dels sentiments nacionals, gràcies a la conservació pública del record de les grans gestes dels reis del passat.

Això no vol dir que, al 1359, la idea de dipositar a Poblet els seus llibres d'història hagués pres ja una forma completa i definida, i que el monestir hagués estat concebut pel rei com a custodi oficial d'un nucli de la seva llibreria històrica. Car, de la Crònica catalana donada aleshores, el rei n'envià un altre exemplar a Ripoll, més tard, el 1366, amb la mateixa intenció que fos servada, allí, com a Poblet, la narració completa de les gestes dels reis d'Aragó i comtes de Barcelo-

³⁰ Rubió, *Documents*, I, 188-189, doc. 189.

³¹ A. Rubió, *La cultura catalana*, 222.

³² Rubió, *Documents*, I, 188, doc. 188.

na, a fi que «en lo dit monastir [de Ripoll] memòria sia ahuda» dels esmentats reis i dels fets que acompliren³³. I una tercera còpia d'aquesta obra, que, com hem dit, el rei concebé com a compilació oficial, fou tramesa per ell a la Seu de València, com consta en un document del 1372³⁴. Però sembla que, pel que sabem dels donatius posteriors, el de Poblet tenia una intenció més pública. I també, a Poblet, el rei havia donat, ja aleshores, com hem vist, no sols la Crònica, sinó també l'obra de Jiménez de Rada i, encara, una còpia del seu testament, cosa que sembla mostrar que la seva intenció relativa al monestir cistercenc de la Conca de Barberà era ja aleshores més completa. Aquesta intenció acabà essent, vers el 1380, la de fer de Poblet un lloc especial d'enaltiment dinàstic i de conservació oficial de la tradició de les gestes nacionals, per la donació d'un grup important, si més no, de llibres històrics de la biblioteca del rei.

Després del 1359, passen molts anys, però, sense que els dos donatius esmentats tinguin una continuació, bé que és ben possible que hi hagi hagut algun altre obsequi o dipòsit de llibres no documentat.

De fet, sabem que, abans de mitjan 1378, el rei havia promès a l'abat Agulló de donar més llibres a Poblet. L'abat, en efecte, en enviar-li una llista de consultes relatives al cerimonial de la translació de les despulles d'Elionor de Sicília, suggerí al rei: «sia la vostra mercè que los vostres llibres que vós senyor havets donats a madona Sancta Maria de Poblet, que abans que vós anets en Sicília que 'ls hi offrats». Al peu d'aquesta recordació, el rei, el 1r de juny del 1378, féu anotar de resposta: «Plau al senyor rey, però frare Guillem tengue 'l ne a fer»³⁵. Aquest fra Guillem que havia d'intervenir en la qüestió era el monjo lloctinent d'almoïner, que, com sabem, residia a la cort.

Pere el Cerimoniós, doncs, havia promès, abans d'aquella data, de donar una col·lecció de llibres a Poblet. Sens dubte, pel que sabem que féu el 1380, es tractava de la continuació ampliàtòria del propòsit anunciat germinalment per les dues donacions del 1359.

No hi havia, en aquell temps, una biblioteca reial, és a dir, de la corona, sinó únicament biblioteques personals i patrimonials de cada rei, bé que una part dels llibres de Pere el Cerimoniós passaren fins a Martí l'Humà³⁶. La biblioteca personal del rei Pere era instal·lada a l'arxiu reial corresponent, al Palau Major de Barcelona, amb les armes i altres coses que també s'hi custodiaven, del qual arxiu, almenys des del 1359, tenia cura Pere Palau³⁷. Els llibres que el rei volia donar a Poblet formaven part d'aquesta llibreria. Ell havia concebut la idea de cedir-los al monestir per salvar-los de la dispersió i, com hem dit abans i veurem millor més endavant, amb la finalitat patriòtica i política vinculada al fruit que hom podria treure, en l'esdevenidor, de la seva lectura, finalitat que, el 1378, anava potser lligada a una intenció piadosa.

³³ Rubió, *Documents*, I, 212, doc. 216.

³⁴ Rubió, *Documents*, I, 242, doc. 252.

³⁵ Rubió, *Documents*, I, 291, nota 1; cita a Del Arco, *Sepulcros*, 296; Marés, *Las tumbas reales*, 195, doc. 45.

³⁶ A. Rubió, *La cultura catalana*, 226-227.

³⁷ Rubió, *Documents*, 11, 439 (índex) i l'article de J. Rubió, inèdit, citat a la nota 175.

El 15 de desembre del mateix any 1378, el rei escriví a l'abat³⁸ comunicant-li que li trametia, per mitjà de fra Arnau Faydella (monjo ajudant del lloctinent d'almoïner), tot un joc d'ornaments format per una casulla (amb el prec que l'abat l'emprés el pròxim Nadal), dues dalmàtiques amb llurs estoles i maniples, tres capes processionals, pal·li i reraaltar, «tot d'un obratge». Igualment, li enviava un astrelau. I, en aquesta mateixa lletra, a continuació, feia referència als llibres: «los libros que us volem trametre —deia a l'abat—no'ls porets haver de sa festa, car encara no són comprovats com comensen ne con finen, ne cascú con se deu intitular, mas après tantost los haurets». És a dir que, abans d'enviar-los, el rei en volia fer treure un acurat inventari, amb l'*incipit* (mots del començament) i l'*explicit* (mots de la fi) de cada llibre, així com amb llurs títols, però prometia a l'abat que, així que l'inventari fos redactat, els volums serien tramesos. De seguida, el rei fa referència, per primera vegada, a una altra qüestió: el lloc on vol que siguin col·locats els llibres. Fra Faydella, a qui el rei ha explicat els seus desigs de paraula, comunicarà a l'abat, diu, com i on vol que siguin servats. La lletra, però, no ens aclareix, encara, aquest aspecte de les intencions reials.

L'inventari tardà encara més d'un any a ser fet, però, el 20 d'agost del 1380, el rei atorgà un solemne document fent donació a Poblet d'un conjunt de llibres d'història. Dissortadament, aquest document és perdut; però el mercedari pare Marià Ribera (1652-1736) encara el va veure i en publicà algun passatge³⁹. Antoni Rubió i Lluch en trobà un resum manuscrit entre les notes del pare Ribera conservades a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, resum que donà a conèixer i que conté un parell més de frases importants de la donació⁴⁰, i Jordi Rubió i Balaguer trobà tot el que el pare Ribera copià del document. Aquesta còpia (per ara, inèdita, com el treball en què el Dr. Rubió i Balaguer l'estudia)⁴¹ és encara, per desgràcia, incompleta, car el pare Ribera no anotà tots els títols dels llibres: la transcripció del frare mercedari conté alguns etcètera que ens amaguen una part del contingut de l'inventari. El que conservem, però, del document, ens basta per a entendre el sentit que tenia la donació, en la ment de Pere el Cerimoniós. Val la pena que ens hi deturem.

El rei⁴² comença amb un elogi del monestir i l'expressió de l'afecte que li té. Com alguns dels seus predecessors, ell ha escollit Poblet per a ser-hi enterrat i, per això, diu, ha volgut honorar-lo amb alguns llibres d'història de reis, de prínceps i de pobles, i especialment dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona. La donació que fa té com a finalitat que els monjos de Poblet (després, diu, dels deures que els imposa el servei de Déu), i els nobles visitants del monestir, trobin delectació, ensenyament i profit en la lectura d'aquests llibres, i aprenguin a imitar les coses bones que hi llegeixin i a evitar les dolentes. D'altra banda, amb la donació dels seus llibres històrics al monestir, panteó reial, el rei Pere pretén, diu, que els qui llegeixin els epitafis dels monarques allí sepultats no hagin d'anar a cercar lluny

³⁸ Rubió, *Documents*, 11, 197, doc. 209.

³⁹ Ribera, *Real Patronato*, 89, § 9, núm. 9; 92, § 9, núm. 20. Referència a Serra y Postius, *Prodigios y finezas*, 293.

⁴⁰ Rubió, *Documents*, I, 303, nota 1.

⁴¹ Citat a la nota 175.

⁴² Aprofitarem en tot això, bé que només sumàriament, el treball inèdit del Dr. Jordi Rubió, citat a la nota 175. Esperem que sigui publicat aviat aquest important treball de l'il·lustre mestre.

de Poblet el coneixement de les magnífiques gestes d'aquells reis i la forma com, amb gran valentia, augmentaren llur patrimoni, que començà per ser, diu, tan poca cosa.

Això porta immediatament el monarca a teoritzar sobre la fama històrica i a «expressar el concepte que el rei tenia de la història i de la seva eficàcia com a recurs polític al servei del prestigi i de l'autoritat reials»⁴³. Pere, en efecte, parlant de les gestes dels reis avantpassats seus, i dut pel seu desig d'enaltir la dinastia, diu que, si les gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó haguessin estat celebrades per historiadors d'enginy subtil, el món les hauria considerades les més glorioses de totes. Aquesta idea era del rei mateix, però el secretari que redactà la carta, Bernat Miquel, l'amplificà, a més, amb una frase i una idea que, com ha demostrat Jordi Rubió, són de Sal·lusti (que no és citat): «Car, si bé les gestes dels atenesos i d'altres nacions —diu— van ser grans i magnífics, major fou llur fama perquè els grans enginys dels escriptors d'altres terres les van exalçar fins a tanta glòria que són quasi increïbles»⁴⁴.

Aquesta ambientació clàssica de la donació dels llibres correspon perfectament al moment cultural en què fou escrit el document, car és justament pels voltants del 1380 que començà l'entrada de l'humanisme a Catalunya, abans que enlloc, a la cancelleria reial⁴⁵. Precisament el mateix secretari Bernat Miquel, redactor, a Lleida, del document del 20 d'agost del 1380, és l'autor de la carta de l'onze de setembre del mateix any, que conté el famós elogi reial del valor artístic de l'Àcròpolis d'Atenes, ressonància estètica haguda per primera vegada a Occident del gran conjunt monumental grec, aleshores domini català⁴⁶.

Però després de la cita de Sal·lusti, la carta de donació dels llibres a Poblet continua en el mateix to elevat: donada la significació del present reial i expressat el valor de la història com a instrument enaltidor de les grans gestes, el rei passa a manifestar-hi el seu desig de trobar un historiador digne d'ell: «Tant de bo que, després de la meva mort, i obtinguda la glòria celestial, pugui merèixer també de tenir un escriptor —diu— de tal enginy, que exalci amb les degudes lloances les meves bones obres i, sense malvolença, censuri els meus errors!»⁴⁷. Martí de Riquer ha subratllat⁴⁸ la relació que hi ha entre la cita de Sal·lusti relativa als atenesos, el concepte que el rei expressa sobre l'historiador que escriu història i enalteix els seus herois, la donació dels llibres a Poblet i l'elogi contemporani de l'Àcròpolis com «la pus rica joia que al món sia, e tal que entre tots los reis de chrestians envides lo porien fer semblant». Tot plegat vol dir que les idees del rei respecte de la història i la fama, com a armes polítiques, si eren, en part, medievals (perquè ell cercava, d'una banda, l'adoctrinament), ara, amb l'humanisme incipient a la cancelleria, cobraven un marc i una sensibilitat nous. Tot i que el monarca no donava cap llibre clàssic a Poblet i pensava, encara, en l'ensenyament, els seus sentiments ja eren renaixentistes, pel nou concepte de la fama que expressaven, fins i tot si prescindíssim de l'altaveu sal·lustià en què

⁴³ Rubió, *Sobre Sal·lusti*, 246.

⁴⁴ Rubió, *Sobre Sal·lusti*, 246-247.

⁴⁵ Rubió, *La cultura catalana*, 9-15 i 25.

⁴⁶ Rubió, *Significació*.

⁴⁷ Ribera, *Real Patronato*, 89, § 9, núm. 9.

⁴⁸ Riquer, *Medievalismo y humanismo*, 221-225.

el feia parlar un dels seus secretaris més desperts, aleshores, a les novetats del temps.

A imitació del seu rebesavi Jaume I, Pere el Cerimoniós es va voler immortalitzar en la Crònica. Com ell, també, va voler ser enterrat a Poblet. Però el rei Pere afegí a la seva tomba un complement digne de les seves idees medievals, enriquides pels sentiments de l'incipient humanisme: volgué que hi hagués al monestir una biblioteca quasi pública on els monjos i tots els catalans del temps a venir poguessin llegir la història de les seves conquestes, de les seves victòries, i de les gestes de la seva dinastia, totes emmarcades pels grans fets de la història del món, perquè, pensava, la grandesa dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó era digna de la glòria més alta i de la més alta ressonància. Aquesta és l'atmosfera en què cal comprendre la donació dels llibres del 1380, i aquest és el sentit i la intenció del rei, com el document obertament expressa. Aquest sentit, el text del document encara l'afiança, perquè el rei Pere mana a l'abat i als monjos que guardin els llibres que els dona «en alguna sala del monestir destinada especialment a l'efecte, que porti el nom de "Llibreria del famosíssim rei Pere III d'Aragó"» (*in aliqua domo ipsius monasterii ad hoc deputata, que vocetur «Libreria illustrissimi Petri, regis Aragonum tertii»*).

Immediatament, el document dona la llista dels llibres, llista que, ja ho hem dit, en la còpia que ens resta del pare Ribera, trobada per Jordi Rubió, és plena de llacunes. Sabem, però, pels títols que hi són tanmateix anotats, algunes coses. L'inventari és encapçalat per la Bíblia, no sols perquè aquest era el costum en els catàlegs de llibres medievals, sinó també, per tal de significar que la glòria dels reis d'Aragó havia de ser exalçada des dels seus més remots antecedents, car la Bíblia, aquí, és considerada com a història dels orígens del món i de les gestes dels primers homes i del Poble de Déu.

Després d'algunes llacunes (títols que el pare Ribera no copià), el catàleg continua amb altres llibres, com és un de Cid Roy Díez, in ydiomate castellano⁴⁹, és a dir, una crònica (o potser una cançó de gesta) sobre el Cid; la Crònica de Jaume I en llatí (la de Marsili, per tant), diverses cròniques castellanques, una de francesa, obres d'història universal, una crònica sobre Pere el Gran, llibres sobre la croada i una obra sobre Terra Santa, de Ramon Llull. Acompanyen aquests i altres llibres estrictament històrics, el *De regimine principum* d'Egidi Romà i el llibre d'ordenament de la coronació dels reis d'Aragó.

Tot plegat, no es tracta (si les llacunes que deixà el pare Ribera corresponen cada una a un títol i no a diversos, que també podria ser) d'una biblioteca nodrida. És evident que els llibres que, amb gran sentit moral, patriòtic i històric, el rei Pere havia donat a Poblet el 1380, no constituïen pas tota la seva biblioteca. L'antiga llibreria, ara més o menys desproveïda, continuà a l'arxiu del palau de Barcelona, sota la custòdia de Pere Palau. Però l'interès de la cedida a Poblet, més que en el nombre de volums, resideix en llur significació: complement de les tombes, els llibres havien d'immortalitzar la dinastia i adoctrinar els súbdits de la corona en l'esdevenidor.

⁴⁹ Ja citat per Rubió, *Significació*, 53, nota 2.

Si no ho sabem tot dels llibres donats el 1380, sí que coneixem algun detall més de la sala on el rei volia que fossin col·locats, de les instal·lacions que hi desitjava i dels projectes que tenia de fer dur més volums al monestir. Anem a veure-ho.

Ja hem dit que, el 1378, Pere comunicà a l'abat, a través d'un monjo, com volia que fossin guardats els seus llibres, i hem afegit que no sabíem quina era aleshores la intenció del rei. El 1380, la intenció reial, en aquest punt, sembla no ésser sinó que sigui destinada a llibreria una de les sales ja existents al monestir, en la qual hom posi un rètol amb el seu nom. Però el 1381, una altra carta, datada el 7 de maig a Saragossa, parla d'una sala que cal construir expressament a l'efecte⁵⁰.

En aquesta carta, el monarca diu, en primer lloc, que ell pensava que «ab los altres llibres que entany fahem anar a Poblet» (és la donació de 1380, o altres d'anteriors?) hi havia l'obra de Paulo Orosio, però que després ha trobat que aquest llibre havia romàs a Barcelona. Per això, desitjant que l'obra fos incorporada a la biblioteca de Poblet, però en un exemplar de qualitat, tramet Francesc Pereta, oficial de la cort, al monestir, el qual portarà de seguida el manuscrit a l'abat i, com que és en paper, el pare Agulló l'ha de fer copiar en pergamí, en gran format: «de tal manera que —diu, i, com sempre, les seves ordres arriben als mínims detalls— de tot un pergamí no'n sien fetes sinó dues cartes». Immediatament, el rei insta l'abat a acabar la construcció de la biblioteca, que es devia estar fent (o ell s'ho pensava), car l'apressa: «pregant-vos que hajats diligència que la nostra libreria sia tost acabada». I dóna una raó: «car nós volem e havem acordat que tots nostres llibres, on que sien, hi sien posats e conservats». El rei volia, doncs, (bé que creiem que mai no ho dugué a terme), que tots els seus llibres, on fos que es trobessin, fossin un dia concentrats a Poblet. Havia acabat per concebre, per tant, la biblioteca reial pobletana, com un veritable arxiu de totes les obres que posseïa, i devia voler que de cada un dels seus llibres n'hi hagués allí, com veiem pel Paulo Orosio, un exemplar en pergamí, sens dubte a causa de la millor conservació d'aquest material i de la seva superior qualitat, la qual cosa quadrava, millor que el paper, amb les intencions del rei en destinar a la posteritat pública la seva llibreria.

Però no sabem quin era l'estat efectiu de les obres a fer per a bastir la sala on el rei volia que fossin col·locats els volums. El 31 de gener del 1381, des de Saragossa, assignava⁵¹, a deduir de la dècima papal a pagar un dia per Poblet, 500 florins d'or «per una sala —deia— que volem que sigui feta sobre el calefactori, i que s'anomenarà "Llibreria del rei En Pere"» (*in quadam domo quam fieri volumus super calefactorium, et vocabitur ipsa domus "Libreria del rey En Pere"*)⁵², i amb això som assabentats per primera vegada de l'indret on el rei volia la construcció. El 14 d'abril del mateix any, des de Saragossa, el rei insistí prop dels col·lectors de la dècima en aquesta assignació, i el 30 de juny, trobant-se a València, recordà novament la quantitat assignada i la seva destinació⁵³, la qual

⁵⁰ Coroleu, *Documents*, 34-35; Rubió, *Documents*, I, 291-292, doc. 317; citat per Del Arco, *Sepulcros*, 296.

⁵¹ Marés, *Las turnbas reales*, 281 (facsimil).

⁵² Marés, *Las tumbas reales*, 281 (facsimil).

⁵³ Rubió, *Documents*, I, 300, nota.

cosa vol dir, segurament, que el cobrament per part de Poblet (o millor dit, la deducció per part dels col·lectors de la dècima a cobrar al monestir) no havia estat feta, probablement per les raons que veurem.

El 23 de maig del 1382, des de València, el rei, de la memòria del qual no fugia mai el record d'allò que volia fer, insistí novament sobre l'obra de la biblioteca⁵⁴ (en la qual havia decidit, repetia, posar tots els seus llibres), expressant la confiança que ja fos acabada, i manà a l'abat que li digués en quin estat es trobava l'obra, i si era feta de la forma que ell havia ordenat, puix que, en tornar a Barcelona, volia passar pel monestir i veure personalment si la seva voluntat s'era acomplerta, en el qual cas faria portar a Poblet, i encadenar-hi (com era el costum en les llibreries de l'època) la resta dels seus llibres. Heus ací com s'expressa textualment en la carta: «E noresmenys creem que ab acabament vós havets feta fer la casa de la libreria nostra, en la qual nós havem acordat de reposar e de recondir tots nostres llibres. E, per tal que nós sapiam clarament si és acabat per la manera que nós havem ordenat, volem que ens façats saber en quin punt està, com nós siam d'acort, tornant-nos, Déu volent, en la ciutat de Barchinona, passar per lo dit nostre monastir e veure a hull si és complit nostre voler, e si ho és, ço que creem, de feyt, nós, estant en lo dit vostre monestir, hi farem portar <e> de feyt encadenarem tots nostres llibres. E així pregam-vos que entenats a fer ço que us fem saber e no creegats negun qui us consell lo contrari».

La darrera frase, que sembla suposar que algú aconsellava a l'abat que no fes les obres, potser té relació amb l'absència de lliurament de numerari per part del rei. Efectivament, la carta continua amb unes excuses per la manca de diners en què el rei es troba, i amb la promesa de complir amb el llegat atorgat al monestir per Jaume I. Així mateix, Pere diu que, quan es determinarà a prestar obediència al que és ver papa (recordem que tot això passava en ple Cisma), aquest li atorgarà de cobrar la dècima i, aleshores, Poblet rebrà l'assignació que amb aquest fi el rei i l'abat han convingut.

Observem, de primer, que no es tractava, en tot això, d'una assignació, sinó de la deducció futura del cobrament d'una dècima que el rei encara no havia obtingut el dret de percebre, puix que encara no s'havia decidit a reconèixer cap papa d'entre els qui pretenien ser-ho. I és molt probable que es tractés, encara, aleshores, del 500 florins d'or assignats el gener del 1381. Si era així, el 1382 el rei encara no havia donat cap diner per a l'obra de la biblioteca. A més, al llegat de Jaume I respon, potser, a quelcom més que a la súplica reclamatòria de l'abat de què parla la carta («vos sia pagat segons que vós havets suplicat»). És possible que, a les presses donades pel rei per a les obres, l'abat Agulló hagués respost, amb geni, que el monarca, no sols no havia donat diners, sinó que la comunitat acreditava, encara, de la corona un llegat tan antic. Si això fou així i si l'actitud de l'abat tingué aquest sentit, voldria dir, segurament, que les obres de la biblioteca no eren ni de bon tros tan avançades com el rei imaginava. La carta que comentarem a continuació ens confirma en aquesta sospita.

⁵⁴ Rubió, *Documents*, I, 300-301, doc. 328; Marés, *Las tumbas reales*, 205-206, doc. 54.

En efecte, el 20 d'agost del 1383, des de València, el rei escriví novament a l'abat⁵⁵ recordant-li que era la tercera vegada que feia referència escrita a l'apressament de les diverses obres en curs, i instant-lo, «principalment, que la libreria fos acabada de volta de pedra picada», puix que ell la feia fer a honor de Déu, deia, i «a decoració d'aqueix monastir». Afegia que, com fos que ell hi tenia grandíssim interès, calia que l'abat, «ab sobirana cura e diligència» fés avançar les obres, i que per res no deixés de fer-hi la volta de pedra («e per res no mudets que no sia de volta»), car ell desitjava que l'obra «null temps pusca venir a menys, ne els llibres nos poguessen consumir». Volia, doncs, el rei, una obra definitiva, per al bon resguard dels seus llibres. I afegia encara un detall solemne, exponent de la voluntat que el movia de perpetuar la seva memòria: que l'abat fes esculpir, a la façana de la biblioteca, vers el claustre, l'escut reial amb el timbre (és a dir, la cimera amb el drac alat) i una inscripció amb grans lletres que digués: «Aquesta és la libreria del rey En Pere III», per tal de diferenciar, comentava, amb la xifra, el seu nom, del dels altres reis homònims. Afegia que l'abat fes fer «bells banchs ab senyals reynals e ab moltes cadenes, a fi que nós — deia— hi façam clavar los llibres», operació, la de clavar-los, que volia que fos feta a la seva presència, abans d'acabar la seva projectada estada a Poblet; i que, així, després, ell faria portar al monestir els altres llibres que tenia a Barcelona. Referint-se conjuntament a l'obra de la biblioteca i a la de les cambres reials, afegia, finalment, que l'abat havia de tenir, durant dos o tres anys, tants mestres fusters i picapedrers «que sia honor de Déu e nostra, e plaer vostre».

Aquesta carta, a part els detalls que dona de la construcció i els bancs, amb els escuts, que el rei hi vol (bancs que suposen sengles pupitres, amb els llibres lligats amb cadenes i subjectes a claus o a barres de ferro, com era el costum a les biblioteques medievals), ens fa sospitar que, a la insistència del monarca que la volta fos de pedra picada, l'abat responia regatejant l'obra i, intentant, en el pitjor dels casos, sortir-se'n amb una simple coberta de fusta. Nou senyal, probablement, de la resistència de la comunitat a efectuar aquella construcció. A què podia ser deguda? Recordem quantes eren les obres que el rei havia fet i feia fer, aleshores, al monestir, algunes de les quals duraven des de molts anys. Les tombes obligaren més d'una vegada la comunitat a bestreure diners; les muralles n'hi feien invertir gran quantitat i l'obligaven a fer figura odiosa, perquè Poblet havia de mobilitzar l'ajuda personal o econòmica dels habitants dels seus dominis. Pensem que, justament del 1382 al 1385, el rei donà pressa per a l'acabament de les muralles i es planyé que la torre de la infermeria no era feta. És possible que, darrera tot això, hi hagués dificultats que ara ignorem, o que la comunitat acabés fatigant-se de tantes obres manades fer pel rei, amb contínua impaciència, i per les quals ella havia de bestreure o lliurar diners i passar preocupacions, com per exemple, la d'organitzar i controlar l'edificació de les muralles, que havia de donar morta feina a alguns monjos. Aquestes consideracions, i l'absència de restes monumentals de què parlarem, fan que hàgim de concloure amb probabilitat que, si és que l'edifici de la biblioteca reial fou començat, no s'arribà a acabar mai.

Del 27 de desembre del mateix any 1383 és el darrer document que parla d'una llibreria a fer al monestir. Però la lletra (del Primogènit) és enigmàtica, i més

⁵⁵ Coroleu, *Documents*, 33-34; Rubió, *Documents*, I, 303-304, doc. 331.

aviat sembla referida tota ella a les cambres reials que explícitament esmenta, en les quals l'abat havia de fer, segons diu el Primogènit, una llibreria i unes xemeneies, a fi que «les gents de la casa reial e altres hi puxen ésser bé e honorablement reebudes»⁵⁶.

Però els llibres del document del 1380 i els anteriors havien estat donats a Poblet, i el rei els hauria volguts fer clavar a la seva presència, encadenats en bancs, armaris o pupitres. No sabem si hi pervingueren també alguns dels altres volums que havien restat a Barcelona i els restants llibres que el rei tenia en altres parts, els quals ja hem vist com, quan amplià la seva primera idea, volgué donar igualment al monestir. El més probable és que, dels segons, si n'entraren alguns a Poblet, fossin pocs. Quant al fet de donar-hi el rei la totalitat de la seva biblioteca, no degué passar de projecte.

El cas és, però, que a Poblet hi havia un lot de llibres enviats en diverses ocasions per Pere el Cerimoniós. Joan I hi féu referència, el 19 de desembre de 1387, des de Vilafranca, en una lletra adreçada a Pere ça Costa, relativa a una certificació que havia manat fer «dels llibres qui són a Poblet», per a Pere Palau, el vell arxiver reial⁵⁷. Aquesta certificació devia ser necessària, perquè, molt probablement, en l'inventari fet el 1380 (del qual a l'arxiu devien tenir còpia) no hi constaven tots els llibres; especialment, devien mancar-hi els donats abans i després d'aquella data, i dels quals ja hem parlat o parlarem.

La darrera notícia medieval que tenim relativa a la biblioteca reial creada al monestir pel rei Pere, ens és donada per una carta de Martí l'Humà, del 12 de gener del 1404⁵⁸. El rei, des de València, escriví a l'abat Vicenç Ferrer dient-li que, puix que a Montserrat no tenien el *Catholicon* (del dominicà del segle XIII fra Joan Balbi, de Gènova, obra molt útil com a vocabulari per als escrivans)⁵⁹, i en tenien gran necessitat, li pregava que els en deixés un dels tres exemplars que hi havia a la biblioteca del rei Pere, a fi que els monjos montserratins el copiessin, i que, després, l'abat el recobrés per a Poblet.

Què restà, al córrer dels segles, de la biblioteca pobletana de Pere el Cerimoniós? De llibres, sabem que n'hi havia encara, si més no un, quan el pare Villanueva visità el monestir al segle XIX⁶⁰. Però aquest volum no era servat en una cambra sobre el calefactori, que és el lloc on el rei deia que es fes la seva biblioteca, sinó en una biblioteca de planta baixa. I el pare Villanueva, que parla dels llocs on eren, en diversos indrets de la casa, els llibres de Poblet, no esmenta per a res la sala de volta de pedra picada que el rei volgué fer bastir al segle XIV sobre el calefactori, i que tan acuradament disposà que fos proveïda de bancs i de cadenes per als llibres i amb una inscripció amb les armes reials a la porta del sobreclaustrer. En aquest indret hi ha actualment un simple mur (continuació del de la façana del calefactori) amb una porta que ostenta l'escut de l'abat Payo Coello, de la darrerria del segle XV. Al darrera no hi ha res. La volta del calefactori era, a

⁵⁶ Aitisent, *Notes de cultura*, 150.

⁵⁷ Rubió, *Documents*, I, 350, doc. 391.

⁵⁸ Rubió, *Documents*, I, 428, doc. 488.

⁵⁹ Vegeu Rubió, *Documents*, I, 183-184, doc. 182.

⁶⁰ En temps de l'abat Joaquim Casanovas (1804-1808).

primers del present segle, molt caiguda, la qual cosa impedeix de saber detalls del que podia haver-hi hagut al damunt. Però, si hi hagués hagut una edificació de pedra, amb volta (i ni que fos amb arcs travessers i coberta de fusta), algun vestigi n'hauria quedat, per exemple, en el mur del refetor, en la part que sobresurt de la coberta del calefactori. I Villanueva hauria parlat, sens dubte, al segle passat, de la sala de la biblioteca reial, cosa que no va fer; en canvi, un llibre dels del rei, que anotà, el trobà en una altra banda. De tot això, i de la resistència posada per l'abat a la construcció de la nova sala, resistència que hem vist transparentar en alguns documents, es pot deduir, ens sembla amb gran probabilitat, que la sala, si fou començada, no s'arribà a acabar, i que, o bé l'abat convencé finalment el rei que els llibres que havia donat serien guardats en una nau de les antigues de la casa, o bé, simplement, deixà morir el projecte de la construcció.

Dels llibres, ja hem dit que només un és documentat com a servat al monestir al segle passat (la qual cosa no vol pas dir que no hi restessin els altres). És la Bíblia que veié a Poblet el pare Villanueva. L'erudit visitant l'anotà, en efecte, com el manuscrit més preciós que veié al monestir. Aquesta Bíblia, segons ell del segle XI, era luxosament il·luminada, i tenia, en una de les seves cobertes, l'escut de les quatre barres amb la corona i, dins, una nota que Villanueva diu escrita en lletra del segle XV, en la qual Guillem Oliver, escrivà de ració del rei, consignà haver pres inventari del volum⁶¹. Guillem Oliver fou, en efecte, escrivà de ració de Pere el Cerimoniós i, justament pels voltants del 1380 el trobem en aquest ofici⁶². Villanueva errà, doncs, en datar la seva lletra, però la Bíblia en qüestió era probablement la que hem trobat al capdamunt de l'inventari del 1380, o una altra donada també pel rei.

L'erudit autor del *Viage* no parla més que d'aquest llibre que es pugui referir clarament a la biblioteca del rei Pere. N'hi havia d'altres, encara, al segle XIX, o s'havien dispersat? Cal recordar que, el 1626, Felip IV va fer prendre llibres de Poblet⁶³. És possible que, entre ells, n'hi hagués de la biblioteca reial.

7. Els llibres al segle XV

Posseïm uns quants documents amb llistes de llibres de Poblet del segle XV. Molts d'aquests documents són els que redactaven els monjos que, havent d'absentar-se del monestir (per exemple, per haver estat elegits abats d'un altre), declaraven el que s'emportaven, a fi que, en morir, Poblet ho pogués recobrar. Altres són catàlegs fets per altres motius, o lletres que parlen de llibres. Les obres que esmenten tots aquests documents són d'una gran varietat i manifesten la diversitat d'interessos espirituals i intel·lectuals dels monjos d'aquest període. Podríem classificar-los de la manera següent:

De primer, és clar, hi ha volums destinats a la pregària i a la lectura litúrgiques: Breviaris, Diürnals, Antifonaris, Missals, Saltiris i Col·lectanis. Hi ha també, naturalment, diverses Bíblies, entre les quals la que usava l'abat Miquel

⁶¹ Villanueva, *Viage*, XX, 454-455.

⁶² Altisent, *L'almonina reial*, 75, 173, 289 i 292.

⁶³ Vegeu p. 497-498.

Delgado, molt ben descrita per un document, i que era profusament il·luminada amb diverses miniatures.

Com a llibres de lectura espiritual, del tipus de la tradicional del monacat antic, figuren el *Liber Dialogorum* de sant Gregori el Gran i les obres de Cassià, principalment. De la tradició cistercenca no hi ha més que obres de sant Bernat: Sermons, el tractat *De consideratione* dedicat a Eugeni III, el *De praecepto et dispensatione*, els sermons *Super «Missus est»*, i altres escrits de l'abat de Claravall, que els documents només designen de manera general.

Quant a textos normatius de l'Orde, són esmentats exemplars de la Regla de sant Benet, un comentari a la mateixa Regla i compendis titulats Compendi de Cistells o *Compendium Ordinis*, així com un llibre de cerimonial.

Hi ha també alguns florilegis dels que estaven tan en voga a l'Edat Mitjana, i obres de mística franciscana i de *devotio moderna*. Igualment, els monjos usen col·leccions de sermons (de sant Agustí, sant Jeroni, sant Vicenç Ferrer, etc.) sigui per a meditar, sigui per a preparar-se per a la predicació. Hi ha igualment comentaris a diverses parts de la Bíblia: la *Glossa ordinaria* (de Walfrid Strabó) als evangelis; un comentari a l'Apocalipsi (potser el de Beat de Liébana que ja era a Poblet al segle XII); un al Càntic dels Càntics; un Saltiri glossat; els comentaris de Nicolau de Lira, etc.

Quant a altres obres de Pares de l'Església i autors eclesiàstics de tema religiós, consten diversos reculls d'epístoles (de sant Climent, sant Jeroni, sant Joan Crisòstom, per exemple) i els Sol·liloquis de sant Agustí. Hi ha igualment diversos reculls de vides de sants, molt llegits en aquella època. Citem només les dels Pares del desert, unes d'atribuïdes a Francesc Eiximenis i les de Jaume de Voràgine.

Però el que més abunda són els tractats de teologia. La base la constitueixen els *Libri Sententiarum* («Llibres de les Sentències») de Pere Lombard, fonament de l'ensenyament teològic a les universitats eclesiàstiques durant molt temps. Aquesta obra, molt extensa, figura molt sovint en els catàlegs de llibres de Poblet del segle XV, de manera que al monestir n'hi devia haver diversos exemplars. Però, més freqüents encara que l'obra, són els comentaris a Pere Lombard, especialment el de sant Bonaventura; també hi ha, però, els de Francesc de Meyronnes, Pere de Candia, Pere Oriol i altres. De sant Tomàs, consta només un exemplar de la *Prima secundae* de la «Summa Theologica», i un de la *Summa contra gentiles*.

A part aquestes obres fonamentals, en teologia tenim registrats igualment tractats d'Alexandre d'Hales i de Pere d'Ailly, per a no esmentar més que els principals.

Al costat dels tractats de teologia científica, el que abunda més en aquests catàlegs del segle XV són els llibres de filosofia. Deixant de banda el conegut *De consolatione Philosophiae* de Boeci, el principal d'aquest grup és constituït per obres d'Aristòtil (les Ètiques, la Lògica) i comentaris a les obres de l'Estagirita (a les obres esmentades i a la Metafísica). Una sola vegada apareix

un volum d'obres de Plató. En canvi, surten diverses obres de Guillem d'Ockham (la Física, la Lògica, el *Centiloquium*). Una volta és citat Duns Scot i són diverses les obres d'autors de l'escola franciscana escotista que apareixen. Heus-en ací alguns: Pere d'Ailly, el menoret català Pere Tomàs i l'aragonès Antonio Andrés.

Tot plegat, les obres de teologia i filosofia que acabem de seleccionar, com a mostra, de les que tenim documentades, manifesten una base teològica fonamentada principalment en les Sentències de Pere Lombard, però marcadament vistes a través dels teòlegs i filòsofs de l'escola franciscana, escotista, i, fins i tot (com ho prova la presència d'Ockham i de Pere de Candia, per exemple) nominalista. La causa principal de la presència d'aquests corrents culturals a Poblet al segle XV és, evidentment, la freqüentació, pels monjos, de les universitats de França de les quals portaven al monestir les últimes novetats del món intel·lectual.

Als documents que comentem hi ha també obres profanes, més o menys relacionades amb els estudis dels monjos a les facultats d'Arts. Trobem esmentades, per exemple, les Epístoles de Sèneca, diverses obres de Ciceró (*De officiis*, *De amicitia*, etc.), les Bucòliques de Virgili, alguna obra de medicina, de matemàtiques, d'astrologia, d'agricultura, etc. Hi ha també tractats polítics de moda a l'Edat Mitjana (com un *De regimine principum*) i fins i tot sabem que hi havia al monestir el *De claris mulieribus* de Boccaccio i un parell de volums d'epístoles dels humanistes italians del segle XV Leonardo Bruni i Joan Francesc Poggio.

8. L'«armarium» i la biblioteca al segle XV

On eren guardats tots aquests llibres? En primer lloc, alguns els tenien els monjos que els usaven, al lloc reservat per a cadascú com a cel·la, dins el gran dormitori. D'altres eren a l'armari o armaris del claustre, que continuaven subsistent com al segle XII, fins al punt que tenim anotacions dels volums que alguns monjos del segle XV retiraven d'aquest lloc. N'hi havia també d'encadenats al voltant del claustre. D'altres, finalment, devien ser en alguna altra sala que no és fàcil d'ubicar. Amb el temps, en efecte, per la difusió de l'ús del paper i per l'aparició del comerç de llibres i de la còpia professional de manuscrits, l'augment del nombre de còdexs va fer insuficients, als monestirs, els armaris claustrals, i, bé que aquests armaris continuaren en ús, altres cambres foren habilitades, a més, com a biblioteca. No sabem, en el segle XV, on eren els llibres de Poblet que no cabien al claustre. Potser hi havia ja una sala destinada per la comunitat a biblioteca al lloc on Finestres, al segle XVIII, diu que hi havia la «libreria antiga», és a dir, a la sala nord (o en part d'aquesta sala) d'aquella on al segle XVII foren col·locats els llibres donats per Pere Antoni d'Aragó. En parlarem més endavant, perquè Villanueva, al segle XIX, esmenta també aquesta biblioteca interior. Però, que hi hagués ja llibres allí, al segle XV, és només una hipòtesi.

9. Monjos copistes i autors en el segle XV

No tenim gaires notícies de monjos copistes d'aquesta època, però la més extensa ens assabenta d'un grup de manuscrits copiats per fra Domènec Maynar. Aquest esment és absolutament casual, perquè és fet en la llista de llibres que aquest monjo s'endugué de Poblet en ser nomenat abat de Santa Fe. És, doncs, una deixalla del naufragi del passat, que ens permet de suposar, ben naturalment, l'existència d'altres copistes a la casa.

Els manuscrits que sabem de cert que copià el pare Maynar són: un comentari de Pere Oriol sobre la Bíblia, un *De consolatione* de Boeci, el comentari a la Metafísica d'Aristòtil d'Antonio Andrés i un comentari d'autor ignorat a la Física de l'Estagirita. Igualment havia escrit glosses a les epístoles de Sèneca i glosses i notes als Llibres de les Sentències i a algun dels volums de comentaris a les Sentències de sant Bonaventura. Això ens presenta el pare Maynar com a copista i, potser també com a autor, si, per exemple, les glosses a les epístoles de Sèneca eren d'ell mateix. També sabem que hi havia moltes anotacions de la seva mà a diversos dels Llibres que usava habitualment. És probable que algunes d'aquestes anotacions fossin resultat de les lliçons rebudes quan estudiava a Tolosa.

El pare Miquel Longares és un monjo, mestre en teologia, documentat a Poblet des del 1468, en què professà⁶⁴. Deixà escrit (com a autor i com a escrivà) un opuscle, redactat prop de l'any 1500, relatiu a com eren efectuats els enterraments reials a Poblet, prenent com a guia el de Joan II que ell havia presenciat. *Les funeràlies dels reys d'Aragó* (així s'anomena l'opuscle) són un ritual que descriu, en un català ple de castellanismes i amb gran vivesa descriptiva, les impressionants cerimònies de què parlarem en tractar de les relacions de Poblet amb Joan II⁶⁵. El pare Longares s'interessava també per la filosofia (a més de la teologia, en la qual tenia el grau de mestre) i l'any 1525 estigué en contacte amb l'impressor Joan Rosembach perquè li imprimís unes *Questiones de Logica*.

Quant a un manuscrit que l'abat Joan Payo Coello (1480-1498) féu fer, anotant tots els monjos i conversos que vestiren l'hàbit en el seu abadiat, manuscrit que, el 1753, quan Finestres en parlà, ja no existia⁶⁶, però del qual diu que fou continuat pels successors de l'abat Coello, no pot ser considerat un llibre d'història. Unes altres llistes anualístiques de preses d'hàbit (amb anotacions de crònica de la casa) actualment conservades, són obra de l'arxiver pare Joan Vallespinosa, del segle XVII, el qual, però, recollí dades des de mitjan segle XV, que potser procedeixen del manuscrit de Payo Coello⁶⁷.

Finestres creu que la relació de la visita dels Reis Catòlics tal com l'escriu el pare Martí Marquina al segle XVI podia tenir com a font, vist el detall de la descripció, un escrit del citat abat Payo Coello⁶⁸. Finalment, només podem do-

⁶⁴ AHN, carp. 2659, perg. 12.

⁶⁵ Longares, *Les funeràlies* i Morgades, *Les funeràlies*.

⁶⁶ Finestres, *Historia*, I, Prefación, s. p., n. 5; III, 2 i IV, 73.

⁶⁷ AHN, Mss. 13821 i 13822.

⁶⁸ Finestres, *Historia*, IV, 71.

nar com a possible que fos l'abat Miquel Delgado un dels autors del qual el pare Josep Queralt tragués la vida del Príncep de Viana que va escriure el 1706. Ell, però, dona com una de les seves fonts aquest abat del segle XV, al qual atribueix un estret contacte amb el Príncep⁶⁹.

Quant a escriptors ascètics, tenim també pocs testimonis d'una activitat que potser fou més abundosa. En primer lloc hi ha el monjo Guillem, autor d'una col·lecció de sermons encara inèdita, llevat del sermó on parla de sant Bernat, que ha donat a conèixer dom Jean Leclercq⁷⁰. Sabem igualment d'una *Ars predicandi* escrita per un monjo de Poblet, del qual el document del segle XV que ens en parla no diu el nom.

Finalment, existeix, en dos manuscrits del segle XV, un tractat anònim llatí titulat *De serenitate consciencie*⁷¹. Un dels dos manuscrits que ens n'han guardat el text, conservat a la Biblioteca de Bamberg, fa constar en el títol que el tractat és adreçat «a un religiós (fratrem) de l'Orde cistercenc», greument turmentat d'escrúpols de consciència. El volum de Bamberg procedeix de l'abadia benedictina de Michelsberg (Baviera), on entrà abans del 1483. L'altre exemplar és a l'Escorial, i no té, en el títol, l'aclariment del de Bamberg, però duu, a la fi, una inscripció llatina, de la mateixa mà que escriví el text del tractat, que diu, traduïda: «Fra Alfons, monjo de Poblet, em va escriure. Donem gràcies a Déu». El volum de l'Escorial pertanyia a la biblioteca de Poblet. L'obra és adreçada, en tots dos exemplars, a un monjo anomenat Guillem. No podem assegurar amb certesa (per la forma que té la frase que l'esmenta) si fra Alfons n'era l'autor intel·lectual, pot haver-ne estat simplement el copista. El monjo Guillem al qual va dirigida tampoc no pot ser identificat amb certesa entre els diversos religiosos homònims de Poblet del seu temps. De tota manera, el fet que sapiguem que Guillem era cistercenc i que l'autor d'un dels manuscrits és monjo del monestir, en una frase que pot ser entesa també com de l'autor intel·lectual de l'obra, fa possible que ho sigui; però no podem pas assegurar-ho.

En el seu contingut, el tractat presenta el monjo Guillem amb problemes d'obediència, els quals manifesta al seu pare espiritual, qui, després d'analitzar finament els diversos casos singulars, li dona un seguit de consells en belles pàgines plenes, alhora, d'un fervor intens i d'un sentit molt humà de la discreció. Guillem retroba la pau interior. L'autor addueix i comenta molts passatges d'escriptors eclesiàstics, però els més sovint citats són sant Bernat i sant Tomàs d'Aquino. L'ambient de l'obra és el d'un esperit format, alhora, en l'ascètica bernardina i monàstica, el dret canònic i l'escolàstica⁷².

⁶⁹ Guitert, *Col·lecció de Manuscrits*, III.

⁷⁰ *Recueil d'études*, III, 325-326.

⁷¹ Leclercq, *Pour l'histoire de l'obéissance*.

⁷² En redactar aquest capítol no hem pogut acabar d'examinar encara els Mss. de l'Escorial que Antolín atribueix a Poblet.

10. Vida de Pere Antoni d'Aragó i primeres obres a Poblet d'aquest noble i del duc Lluís Ramon Folch

Pere Antoni Fernández de Còrdova és conegut amb el nom de Pere Antoni d'Aragó. Aquest personatge, de llarga i accidentada vida, nasqué a Lucena (Andalusia) el 1611, fill segon d'Enric-Ramon Folch, duc de Sogorb i Cardona. Per alguns trets de la seva psicologia, podríem considerar Pere Antoni com a típic noble espanyol cortesà del segle XVII. Als setze anys, va acompanyar el seu pare a Catalunya i, el 1640, quan aquest fou nomenat virrei del Principat després del comte de Santa Coloma, i morí a Perpinyà, Pere Antoni era al seu costat. Aleshores, el jove noble es dirigí a Madrid, però el govern, l'envià, juntament amb un altre germà seu anomenat Antoni, a Barcelona, on la seva mare treballava per a la conciliació de Catalunya amb Castella. En saber-se a Barcelona que els components d'una ambaixada enviada a Madrid pels catalans foren detinguts sense poder veure Felip IV, el gener del 1641, Pere Antoni i el seu germà foren tancats a les noves presons reials i llur mare reclosa al convent de les Carmelitanes. En sortiren el 18 de novembre per a ésser canviats pels ambaixadors retornats de Madrid.

Mentrestant, a Aragó hom preparava un gran exèrcit per a socórrer Perpinyà, i Olivares en va confiar la direcció suprema a Pere Antoni d'Aragó, al qual nomenà també virrei i capità general de Catalunya. Pere Antoni, amb el seu exèrcit, passà el Cinca, arribà a Tarragona i, després de moltes dificultats, sortí de Tarragona amb sis mil infants, mil cinc-cents cuirassers i mil dragons, i emprengué la marxa en direcció al Rosselló, pel Penedès. Però, units catalans i francesos sota les ordres del general La Motte, el deixaren internar fins a la Granada, on el van voltar per tots costats i el van fer presoner amb la major part de la tropa. Pere Antoni fou dut a Barcelona i d'allí a Montpeller, on restà dos anys, fins al 1644, en què la seva família el rescatà per 22.000 ducats. Fou en aquest temps d'exili que escriví la seva Geometria militar que anys més tard publicà a Nàpols, dedicada a Carles II.

Tornant de l'exili, fou rebut a la cort, i Felip IV el nomenà preceptor de l'infant Baltasar Carles, el seu hereu. Havent, però, mort el príncep a Saragossa el 1646, a l'edat de disset anys, Pere Antoni fou detingut com a responsable dels excessos de l'infant, que foren els que el dugueren tan aviat a la tomba. Llavors va caure en desgràcia, però quan el casament de Felip IV amb Marianna d'Austria assegurà al rei la successió pel naixement del príncep Carles, aquest fet i els precis dels germans de Pere Antoni (el duc Lluís Ramon d'Aragó i el cardenal Pasqual d'Aragó) van obtenir la gràcia del seu retorn a la cort pels voltants del 1660. Poc temps després, obtingué els càrrecs més importants de representació: l'any 1664 fou nomenat ambaixador a Roma i el 1666 virrei de Nàpols, on restà fins al 1672.

A Itàlia, Pere Antoni d'Aragó fou un noble fastuós que donava festes esplèndides i organitzava magnífiques cavalcades. Però també exercí amb eficàcia la seva funció política i diplomàtica a favor d'Espanya i treballà per al bé de Nàpols, d'on fou excel·lent administrador, a part haver afavorit i embellit la ciutat. Fou un decidit amic de les arts i les lletres, i molts llibres editats a Roma, Nàpols i Palerm, per espanyols i italians, li foren dedicats.

De retorn a Espanya, Pere Antoni trobà la seva fortuna personal desfeta i en una situació molt embrollada, però ell esperava refer-la amb els ducats de Sogorb i Cardona, que creia que li revertirien, a causa d'haver mort sense barons el seu germà el duc. Tanmateix, la seva neboda Caterina n'invocava els drets i fou iniciat un plet de gran durada i molts incidents, que guanyà la noia. Però, llavors, Pere Antoni, que havia enviduat dues vegades, es casà amb ella el 1680, als seixanta-nou anys; Anna Caterina de La Cerda, la seva neboda i esposa, en tenia disset. Tingueren dos fills, que moriren molt petits i foren sepultats a Poblet.

Nomenat virrei d'Aragó el 1677, Pere Antoni tingué amplis mitjans de vida, però, més endavant, designat per a l'alt càrrec de President del Consell d'Aragó, hagué de residir a Madrid on, a més d'aquest, tenia altres càrrecs de menor importància, i, econòmicament, tornà a anar malament. Havia col·locat capitals a Galícia i altres bandes, les rendes dels quals s'endarrerien sense que les percebés. Per altra banda, el seu temperament no s'adeia amb el d'un bon administrador del seu patrimoni. Un document redactat prop del 1686 per un dels seus administradors deia: «Sus pagas son las peores de Madrid y cada día le vuelven letras protestadas de Galicia y otras partes, con gran daño de sus intereses, en que perdió el año pasado más de 50.000 maravedises de condiciones y de ganar otros 50.000. Y paga intereses de al 14 y 16 por ciento de todo el dinero que se le quiere dar en Madrid, de que da libranzas en varias partes. El gasto de su casa es mucho y desordenado y no atiende por sí al negocio, y las personas que le asisten son de corta inteligencia. Ninguna persona de noticias le fía ya su dinero, teniendo puerta abierta para recibir cuanto le lleven». Pere Antoni d'Aragó morí a Madrid el 1r de setembre del 1690.

Aquesta és la història d'un dels més notoris benefactors de Poblet en els segles passats. En això fou continuador de l'amistat que, des de la fundació de Poblet, la casa de Cardona havia sostingut amb el monestir; recordem que la primera donació documentada després de la fundació fou la d'una somada de sal anual dels senyors de Cardona de mitjan segle XII, subministrament que persistí fins al 1835. Des del segle XIII, diversos cavallers de la casa de Cardona foren enterrats a Poblet. El 1322 ho fou Ramon Folch de Cardona, el Prohom Vinculador, i, més endavant, altres membres d'aquesta família foren sepultats a Poblet. Però les caixes de fusta folrades de vellut en què arribaven els cadàvers eren col·locades sota els arcs dels panteons reials, sense que fos possible de prendre cap altra precaució. Només el duc Enric († 1640) va fer construir dues grans tombes de fusta, que foren col·locades una a cada costat del presbiteri, i dins les quals hom posà les diverses caixes mortuòries que, fins aleshores, hi havia soltes. Aquesta col·locació no fou, en realitat, més que un assaig del que més endavant hauria de fer construir, sumptuosament, el duc Lluís Ramon Folch.

El duc, germà gran de Pere Antoni, manà fer construir, en efecte, per guardar més honorablement les restes dels avantpassats i familiars, dues cambres sepulcralcs a l'espai que hi havia sota els arcs dels panteons reials, cambres que foren fetes a base de cloure l'esmentat espai amb dues parelles de façanes d'alabastre de Sarral, esculpit en relleu. El 1659, el duc, que devia haver estat recentment a Poblet i vist l'estat inconvenient dels fèretres dels seus familiars,

encomanà a aquest efecte a l'escultor Joan Grau de Manresa i als seus fills Francesc i Josep, pel preu de 5.500 lliures de Barcelona, aquesta obra, i, el 1662, contractà als mateixos artistes manresans la realització dels paviments del presbiteri i de la capella reial (és a dir, l'espai situat entre els dos grups de panteons, entre el presbiteri i el cor). Aquest paviment el féu fer amb lloses d'un pam quadrat, de pedra negra de Valls, combinades amb unes altres d'alabastre blanc de Sarrià. La pavimentació costà 3.000 lliures.

Les dues cambres sepulcral d'alabastre eren tancades per sengles portes de bronze, projectades pel pintor Isidre Ballester i realitzades pel bronzista barceloní Bartomeu Dents, per 300 lliures, a part el metall⁷³. Un cop acabada, aquesta obra fou inaugurada solemnement. A les esmentades cambres sepulcral foren col·locades trenta urnes, en total, amb restes dels Cardona i Sogorb traspassats. L'acte fou presidit per Pere Antoni d'Aragó, el qual, portant el cadàver del seu germà Pasqual, cardenal diaca nomenat el 1647 i mort el 1650, arribà a Poblet el 17 de juliol del 1662. Era la primera i única vegada que Pere Antoni visitava Poblet, on sembla que ja no tornà sinó mort, el 1692.

Trobant-se a Nàpols, com a virrei, el 1667, tingué la idea de donar compliment al testament d'Alfons el Magnànim que havia disposat ser sepultat a Poblet. Pere Antoni, per la força de les disposicions reials que hem esmentat més amunt i pel fet d'ésser descendent de Ferran d'Antequera, obtingué l'autorització de Climent X i féu fer el trasllat.

Portades de Nàpols per Alfons de Balmaseda, bisbe de Cassano, les restes del rei Alfons arribaren a Poblet el 23 d'agost del 1671. En aquesta ocasió, Pere Antoni envià a Poblet un magnífic servei de difunts que, després d'ésser utilitzat en el funeral, donà al monestir. Es componia d'un tern negre, molt ric, canelobres de banús, un bellíssim Crist de marfil, probablement italià, amb creu de banús, i un tapís funerari brodat, amb les armes dels Sogorb-Cardona. Des d'aleshores, Pere Antoni féu molts donatius i obsequis al monestir: joies litúrgiques, tapissos, mobles, etc. Entre les més importants figuren la seva biblioteca i nombroses relíquies.

El mateix any 1671, Pere Antoni contractà els escultors Grau de Manresa, per 4.000 lliures barcelonines, perquè fessin dos sepulcres d'alabastre, un per a Alfons el Magnànim, i l'altre per a Enric, germà d'aquest rei. Sobre els sepulcres féu esculpir les estàtues dels dos difunts, però no ajagudes com les dels panteons reials dels segles XIV i XV, sinó agenollades i orants, de cara a l'altar. El 1673, els sepulcres amb llurs estàtues foren col·locats a banda i banda de la nau central de l'església, al peu de les columnes on recolzaven els panteons reials i tocant, per tant, a les cambres sepulcral dels Cardona-Sogorb, entre aquestes i el cor. Mirant a l'altar a l'esquerra, fou posat Alfons el Magnànim; a la dreta, l'infant Enric amb les seves dues mullers Caterina i Beatriu. Aquests tres darrers cadàvers ja eren a Poblet, però Pere Antoni (que

⁷³ El 1669 (?) foren lliurats per ordre de Diego Sarmiento, capità general, a Barcelona, al duc de Sogorb i Cardona, «70 quintales de bronce en piezas de artillería inútiles, para acabar de perfeccionar los entierros de sus padres» a Poblet. El successor de Sarmiento, comte de Monterrey, escriví a l'abat uns anys després demanant que li enviés un rebut del bronze (AHN, llig. 6749, s/n).

descendia justament de l'infant Enric) els féu col·locar en aquest lloc preemi-
nent.

11. La Biblioteca de Pere Antoni d'Aragó⁷⁴

El 1673, Pere Antoni escrivia a l'abat Rossell anunciant-li la tramesa dels seus llibres «de aquí a algún tiempo, pues ahora me le divierten algunos (...) entreteniéndome en leerlos». El 1677, ja des de Madrid, va notificar a l'abat que enviava els volums juntament amb trenta armaris de banús i cristalls de Venècia, que un criat seu que es traslladà a Poblet amb aquest fi va muntar. Per a aquests llibres i llurs armaris fou habilitada per l'abat Virgili, com hem dit, la primitiva sala de monjos, que serví posteriorment de graner i que avui és biblioteca.

Segons Finestres, el nombre de volums donats per Pere Antoni d'Aragó fou de 4.322. La biblioteca de l'ex-virrei, que ell havia anat enriquint a Itàlia i a Madrid, era, doncs, quantiosa. Entre els llibres hi havia alguns manuscrits (com, per exemple, un Martirologi bellament il·luminat, del segle XIV, les lletres a Lucili, de Sèneca, del segle XIV, i un Quint Curci Rufus, del XV), però la majoria eren obres impreses. La col·lecció és famosa entre els bibliòfils, perquè tots els volums són relligats en marroquí tenyit de vermell fosc i, en ambdues cobertes, com a superlibris, hi ha gravat en or l'escut de Pere Antoni (a la majoria en forma simplificada, partit d'Aragó, tallat de Castella i Lleó, timbrat de corona ducal) i la inscripció DON PEDRO DE ARAGÓN. El pare Villanueva, que en temps de l'abat Casanovas (1804-1808) va veure la biblioteca completa, va assenyalar en el seu Viage Literctrio les obres que va trobar més interessants. Notà que els manuscrits dels Pares de l'Església i poetes grecs i llatins i historiadors que hi havia eren, molts, manuscrits italians dels segles XIV i XV, i que, dels impresos, n'hi havia molts del segle XVI i de començaments del XVII⁷⁵. Hom posseeix el catàleg complet de tots els llibres enviats per Pere Antoni.

D'aquesta gran biblioteca, avui dia es conserven al monestir una vintena de manuscrits i uns noranta llibres impresos⁷⁶. La resta dels que no han desaparegut és a la Biblioteca de la Casa de Cultura de Tarragona, a la Biblioteca de Catalunya, de Barcelona, a la Biblioteca-Museu Balaguer de Vilanova i la Geltrú, al Museu Diocesà de Girona i en alguna biblioteca particular, com la de la família Font de Rubinat, de Reus.

Els 4.322 volums que Pere Antoni donà a Poblet el 1678, els havia reunits de procedències molt diverses. El que té la història més curiosa és, segurament, el *Martyrologium Usuardi* que avui té en custòdia el museu diocesà de Girona. Per la importància d'aquest manuscrit i les seves aventures, val la pena que hi

⁷⁴ Domínguez Bordona, La Biblioteca del Virrey, La Biblioteca del Virrey... Addenda, La biblioteca; Soberanas, La Biblioteca de don Pedro de Aragón i La Biblioteca del Virrey; Bohigas, Més llibres; Faraudo de Saint-Germain, Un llibre d'Hores i Palau Dulcet, Els llibres de Poblet.

⁷⁵ Villanueva, *Viage*, XX, 148-154.

⁷⁶ Quan el P. Agustí Altisent escrivia aquestes ratlles, encara no s'havia produït el desafortunat robatori a la Biblioteca de Poblet, que va fer desaparèixer precisament i solament aquests llibres de Pere Antoni d'Aragó salvats del naufragi de 1835. Botí d'algun bibliòfil sense escrúpols, cal donar-los definitivament per perduts.

dediquem unes ratlles. Escrit i decorat a la fi del segle XIV, amb orles i miniatres a totes les pàgines (miniatures en les quals hom sent ja la influència de l'estil anomenat internacional), aquest manuscrit, d'uns 82 folis, és una magnífica obra mestra de l'escola de Bohèmia. La mà que en decorà les millors pàgines sembla la mateixa que treballà en la Bíblia del rei Wenceslau de Bohèmia, acabada el 1402. Al segle XVI, el Martirologi pertanyia a un bisbe hongarès. Després passà a formar part de la col·lecció de l'arquebisbe Dietrichstein. Com anà a parar a les mans de Pere Antoni d'Aragó? Sembla molt probable que a través de la reina Cristina de Suècia, que posseí gairebé tota la biblioteca de l'esmentat arquebisbe, després del robatori de la de Nikolsburg pels suecs, el 1645. Els llibres de la reina Cristina (que arribà a Roma el 1655, on morí), anaren, efectivament, a parar a Itàlia. Entre ells devia haver-hi aquest manuscrit d'origen polonès, que Pere Antoni pogué adquirir més tard, quan fou virrei a Nàpols⁷⁷.

12. Llibres i biblioteques (segles XVI-XIX)

Amb els segles, com hem anat veient, s'havien incrementat els llibres de la comunitat. Una part, però, d'aquests llibres continuava guardada als armaris del claustre. És la que Serra i Postius⁷⁸ anomena «biblioteca del coro», sens dubte perquè contenia els llibres que eren destinats al servei litúrgic. Serra diu que aquesta biblioteca era composta de «ochenta cuerpos de libros manuscritos, todos con solfa de canto llano» i afegeix: «los treinta son manuales y sirven para las procesiones, y los cincuenta grandiosos y todos primorosamente escritos y maravillosamente encuadernados».

Serra i Postius, que diu que la biblioteca del monestir era formada en el seu temps de quatre peces diverses, la primera de les quals és la que acabem d'esmentar, descriu les altres de la següent manera: «La segunda es también, por la mayor parte, de libros manuscritos, y son cerca de cuatrocientos, muchos de ellos originales y escritos por varios monjes de aquel monasterio, doctos y santos». L'erudit barceloní suposa que en aquesta secció eren conservats

⁷⁷ La història d'aquest còdex no acaba aquí. El 1835, quan es dispersà la comunitat, un monjo de Poblet, el pare Josep Miravall, i l'aleshores Vicari General pare Antoni Escofet (monjo de Santes Creus), van anar al monestir de cistercenques de Santa Maria de Cadins (Girona), i van viure a la caseta anexas destinades als capellans de la comunitat, fins que van morir. Juntament amb diversos vasos sagrats i objectes de gran valor, portaven el Martirologi. Tot va restar en poder de les monges. En esclatar la revolta del 1936, les monges tractaren amb l'alcalde sobre la salvació del manuscrit, car les turbes saquejaven el monestir. Al mateix temps, el Dr. Pere Bohigas havia estat enviat a Girona per la Generalitat, per tal de fer-se càrrec dels monuments i edificis religiosos en perill d'ésser destruïts. Aquest erudit era a Girona el 23 de juliol, i, en arribar-hi, ja actuava a la ciutat, amb eficàcia salvadora, una comissió local, de la qual formava part el senyor J. Subias Galter. La comissió es féu càrrec del manuscrit (que sembla haver estat trobat al carrer, junt amb un munt d'altres objectes als quals hom anava a calar foc). No sabem prou clar si el Martirologi restà custodiat a Girona, a la Sala Capitular de la Seu, durant la guerra, o fou enviat, juntament amb altres objectes de valor, a París. El cas és que, acabada la guerra, el còdex era a Girona, però anà a mans del bisbe, el qual el féu vendre per les monges de Cadins al museu diocesà. Avaluat pel senyor bisbe en dues-centes mil pessetes, en lliurà noranta mil a les cistercenques, en tres lliuraments, i la venda no fou formalitzada. Sobre les característiques i història primitiva del manuscrit hi ha documentació a AP, arm. I, cal. 31, Biblioteques. Col·legi. Literatura, f. 93-95, i ens n'ha informat també amablement el senyor Pere Bohigas, al qual, així com a les monges de Cadins, devem la història moderna del còdex.

⁷⁸ Serra i Postius, *Prodigios y finezas*, 292-294.

els manuscrits de la biblioteca de Pere el Cerimoniós: «En esta librería sin duda está la que dio a Poblet el señor rey don Pedro tercero de Cataluña, pues en su tiempo aún no había impresión en Europa y en la individuación de los libros designa su magestad uno con estas palabras: Item, liber vitae sancti regis Iacobi, in latino, volumine uno (...), libro, por cierto, precioso». I anota que la donació fou feta el 20 d'agost del 1380, segons el document que va veure el pare Ribera, i del qual ja hem parlat oportunament⁷⁹.

La tercera biblioteca es componia, segons Serra i Postius, de «casi tres mil cuerpos de libros», tots impresos. Quant a la que anomena quarta, és la donada per Pere Antoni d'Aragó al segle XVII, col·locada en els trenta armaris de què hem parlat al seu lloc. L'erudit barceloní del segle XVIII, amb notòria exageració, diu a continuació que, si la biblioteca de la universitat d'Oxford era tan celebrada aleshores, la de Poblet, si bé no la igualava en nombre, la superava en qualitat.

Un segle després de la visita de Serra i Postius vingué a Poblet el pare Jaime Villanueva⁸⁰. Fou ací durant l'abadiat del pare Joaquim Casanovas (1804-1808) i ens ha deixat una extensa referència de les biblioteques i els llibres que li cridaren més l'atenció.

La primera cosa que anotà en el seu famós Viage fou «la afabilidad y literatura del actual abad (...) fray Joaquín Casanoves y el buen trato y urbanidad de los demás religiosos», a part l'antiguitat dels edificis. Fa observar també que, per realitzar l'objecte del seu viatge, és a dir, investigar la història de la casa, va gaudir de l'avantatge de trobar l'obra de Finestres, que elogia en gran manera (cal tenir en compte, però, en tot això, la part que hi té la persona de Villanueva i el seu gènere literari). De seguida passa a fer referència a la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó i esmenta «algunas de las curiosidades literarias» que va trobar-hi, és a dir, els llibres que més el van impressionar. Villanueva, que veié encara aquesta biblioteca en la seva integritat, anotà que «de los códices que contiene, los cuales no son de grande antigüedad, aún los Padres y poetas griegos y latinos e historiadores (...) por lo común son manuscritos italianos del siglo XIV y XV». Indica els que li van interessar més: les obres de Píndar i la Litúrgia de sant Joan Crisòstom, en grec; un volum miscel·lani d'obres dels pares de l'Església, manuscrit in-folio del segle XIV; altres manuscrits patristics; les Epístoles de Sèneca i obres de Virgili i Càtul; un bell manuscrit, diu, del segle XV, amb les Coplas de Juan de Mena; un compendi d'història romana, del 1420; els *Facta et dicta memorabilia regis Alphonsi*, d'Antoni Panormità; un manuscrit català de les Cròniques de Muntaner i Desclot acabat el 1353; la Crònica dels Reis Catòlics de Nebrija, traduïda al castellà; un Doctrinal d'Eiximenis en català; un Martirologi d'Usuard del segle XV, d'origen polonès, i molts d'altres.

Acabat el seu comentari a la biblioteca de Pere Antoni, Villanueva esmenta «otra biblioteca interior, que es la primitiva del monasterio» i en la qual hi ha, diu, «también una buena porción de códices eclesiásticos, señaladamente

⁷⁹ Vegeu pàg. 321.

⁸⁰ Villanueva, *Viage*, XX, 147-156.

obras de los Santos Padres, que, aunque son preciosos, no lo parecen comparados con una Biblia del siglo XI y acaso anterior». Aquest manuscrit, que descriu com de foli màxim i de 218 fulls escrits a dues columnes, explica que abraçava fins els Salms inclosos (segons la versió dels Setanta, a diferència dels altres llibres bíblics que eren «conformes con la versión antigua»). L'erudit viatger explica que el començament de cada llibre d'aquesta Bíblia fragmentària era luxosament il·luminat, i afegeix que el volum degué formar part de la biblioteca d'algun dels reis d'Aragó, perquè en una de les cobertes hi havia gravat l'escut d'armes de Catalunya, amb la corona, i a més, al primer foli constava: «La present Bíblia, per gran antiguitat, és mal legible, perquè jo, G. Oliver, de offici scrivà de ración del señor rey, qui he pres inventari del dit libre per ço que 'l pogués millor designar en lo dit inventari, he continuat en lo dit inventari l'epitafi següent, y és que yo may la entenguí, mes pot ésser molt bé entesa si bé se mira en la figura de les lletres». La Bíblia que veié Villanueva pertanyia, doncs, a la biblioteca donada per Pere el Cerimoniós⁸¹.

Villanueva anota que ambdues biblioteques (la de Pere Antoni i la interior; ell no parla de les altres dues que esmentà Serra i Postius) tenien «índices exactos que ahorran mucho tiempo a los estudiosos», detall que cal posar al compte de la bona organització d'aquest aspecte del monestir. Afegeix, però: «faltábale una clasificación más exacta por materias, cual corresponde a tal tesoro y cual no escasea un mercader juicioso de sus géneros. Esta ha sido — diu — una de las primeras operaciones del señor abad actual, y en esto se está ahora entendiendo bajo su dirección, con lo cual tendrá esta pieza toda la perfección que merece». L'abat Casanovas, doncs, curà personalment que fos fet l'índex de matèries de la biblioteca del monestir, ja ben catalogada anteriorment en altres aspectes. L'erudit viatger acaba així la narració epistolar de la seva visita a Poblet i de l'examen dels llibres del monestir: «Dígote con verdad que me separé con dolor de estos tesoros».

On era situada la «biblioteca interior» que va veure Villanueva? La ubicació no és difícil. Sabem, en efecte, per un gravat de Laborde i pel que ens han deixat escrit els cronistes de la casa, que la biblioteca de Pere Antoni d'Aragó era a la primera sala de l'actual biblioteca, la que dóna al locutori de monjos. Doncs bé, sembla que si, després de parlar d'aquesta, Villanueva n'esmenta una d'interior, no pot ser d'altra que la situada a continuació de la primera, més endins, vers el nord, és a dir, la primitiva sala de novicis del segle XIII. En diu interior perquè, per a entrar-hi, calia passar per una porta que hi comunicava des de la primera sala, al fons. Ens confirma aquesta deducció un manuscrit inèdit de Finestres, datat el 1751⁸², que descriu les dependències del monestir i, després de dir que pel locutori de monjos s'entrava a la biblioteca de Pere Antoni, afegeix: «A la derecha del frontis [és a dir del mur del fons] hay una puerta muy capaz para entrar en otra Libreria que llamamos la antigua, la que aunque años atrás contenia no más de algunos 3.680 tomos, pero como en tiempos modernos se han añadido muchísimos a expensas de el monasterio y se van añadiendo de continuo algunos otros (...) va creciendo de cada día en número de tomos». El manuscrit de Finestres afegeix que els llibres són

⁸¹ Vegeu pàgs. 318-330.

⁸² AHN, Cód. 777 B, f. 11-11v.

col·locats en prestatgeries de fusta ordinària, pintada de color de noguera, i que són relligats d'una manera corrent; dóna, a més, les dades dimensionals de la sala que resulten d'interès per a conèixer-ne la distribució. Diu, en efecte, que, si bé té la mateixa amplada que la dels llibres de Pere Antoni d'Aragó (13 va. res i mitja) i també és dividida en dues naus per columnes, té només 16 vares de llargada (per contra, la primera en tenia 34) i dues finestres (la primera, deia, en tenia quatre) que li donen llum. Per tot això, i per l'observació d'aquesta segona sala, la conclusió s'imposa d'una manera evident: l'anomenada biblioteca interior no ocupava tota la segona sala esmentada tal com fou bastida al segle XIII i avui es veu, sinó només aproximadament la meitat, car la segona gran sala del segle XIII era dividida en dues parts per un envà que deixava, a la part que anava a continuació de la biblioteca de Pere Antoni, dues finestres a orient (les d'occident eren tapiades d'ençà que havia estat fet el sobreclaustr del noviciat). Efectivament, a la columna del mig de la sala, a l'arc transversal que n'arrenca, i als murs, és excavada a la pedra una ranura, de tota evidència destinada a engalzar-hi un envà⁸³. Aquesta ranura no baixa fins al nivell del paviment medieval, sinó que es detura al que prengué la nau quan, el 1733, fou emplenada de terra per anivellar-la amb la sala primera⁸⁴. La nau del segle XIII fou dividida, doncs, en dues parts, a la primera meitat del XVIII, després d'emplenar-la de terra, i la part sud fou habilitada per posar-hi els llibres que la comunitat tenia abans de la donació de Pere Antoni d'Aragó, i que no eren al claustre. En la terminologia de la casa, aquesta biblioteca fou anomenada llibreria antiga; Villanueva l'anomena interior.

⁸³ Ara les columnes són noves, però es veu la ranura als murs i als nervis de les voltes. I l'hem vista també, i fotografiada, a les columnes antigues.

⁸⁴ La data de 1733 és la que hi ha al dintell d'una porta rectangular oberta al mur occidental, immediatament al nord de la ranura de què hem parlat.